

PRAWO MIĘDZYNARODOWE PUBLICZNE W ZARYSIE

Wojciech Góralczyk, Karol Karski, Stefan Sawicki

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE **19**

PRAWO MIĘDZYNARODOWE PUBLICZNE W ZARYSIE

Wojciech Góralczyk, Karol Karski, Stefan Sawicki

SERIA AKADEMICKA

WYDANIE 19

Stan prawny na 16 kwietnia 2024 r.

Wydawca
Dagna Kordyasz

Redaktor prowadzący
Joanna Ołówek

Opracowanie redakcyjne
Anna Poptawska

Projekt okładek serii
Wojtek Janikowski, Przemek Dębowski

prawolubni

Ta książka jest wspólnym dziełem twórcy i wydawcy. Prosimy, byś przestrzegał przysługujących im praw. Książkę możesz udostępnić osobom bliskim lub osobiście znanym, ale nie publikuj jej w internecie. Jeśli cytujesz fragmenty, nie zmieniaj ich treści i koniecznie zaznacz, czyje to dzieło. A jeśli musisz skopiować część, rób to jedynie na użytek osobisty.

Szanujemy prawo i własność
Więcej na www.legalnakultura.pl
Polska Izba Książki

© Copyright by Wolters Kluwer Polska Sp. z o.o., 2024

ISBN 978-83-8358-595-6
19. wydanie

Dział Praw Autorskich
01-208 Warszawa, ul. Przyokopowa 33
tel. +48 728 313 462
e-mail: ksiazki@wolterskluwer.pl

księgarnia internetowa www.profinfo.pl

SPIS TREŚCI

Wykaz skrótów	13
Słowo wstępne.....	15
Rozdział I	
Zagadnienia ogólne	17
1. Pojęcie prawa międzynarodowego	17
1.1. Definicja prawa międzynarodowego	17
1.2. Prawo międzynarodowe publiczne a prawo międzynarodowe prywatne	19
1.3. Nazwa prawa międzynarodowego	20
2. Funkcje (przedmiot) prawa międzynarodowego.....	21
3. Stosunki międzynarodowe, czyli obrót międzynarodowy.....	23
4. Cechy charakterystyczne prawa międzynarodowego	25
4.1. Uwagi ogólne.....	25
4.2. Tworzenie prawa międzynarodowego (brak ustawodawcy).....	26
4.3. Przymus w prawie międzynarodowym (brak zorganizowanego aparatu przymusu)	26
4.4. Brak obowiązkowego sądownictwa międzynarodowego	28
4.5. Stosowanie prawa międzynarodowego i jego moc wiążąca	28
5. Struktura i charakter norm współczesnego prawa międzynarodowego.....	29
6. Prawo międzynarodowe a prawo wewnętrzne. Stosowanie prawa międzynarodowego wewnątrz państwa.....	32
6.1. Uwagi ogólne.....	32
6.2. Dualizm i monizm	33
6.3. Obowiązek dostosowania prawa wewnętrznego do prawa międzynarodowego	35
6.4. Sposoby harmonizacji prawa wewnętrznego z międzynarodowymi zobowiązaniami.....	36
6.5. Miejsce prawa wewnętrznego w stosunkach międzynarodowych.....	39
6.6. Komplementarność wewnętrznego i międzynarodowego porządku prawnego.....	41

Rozdział II

Rozwój prawa międzynarodowego.....	43
1. Uwagi ogólne.....	43
2. Początki prawa międzynarodowego.....	44
3. Ukształtowanie systemu prawa międzynarodowego.....	45
4. Prawo międzynarodowe w okresie kapitalizmu.....	47
5. Okres międzywojenny i druga wojna światowa.....	52
6. Okres po drugiej wojnie światowej.....	57

Rozdział III

Źródła prawa międzynarodowego.....	67
1. Pojęcie źródeł prawa międzynarodowego.....	67
1.1. Różne znaczenia tego terminu.....	67
1.2. Artykuł 38 Statutu Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości a źródła prawa międzynarodowego.....	68
1.3. Współczesne źródła prawa międzynarodowego.....	71
1.4. Środki pomocnicze do stwierdzania istnienia norm prawa międzynarodowego.....	72
2. Umowa międzynarodowa.....	74
2.1. Uwagi ogólne.....	74
2.2. Zawieranie umów międzynarodowych.....	81
2.3. Obowiązki umowy międzynarodowej. Ważność.....	89
2.4. Zakres czasowy obowiązywania i stosowania umowy międzynarodowej (od kiedy do kiedy).....	93
2.5. Zakres podmiotowy obowiązywania umowy międzynarodowej (kogo umowa międzynarodowa obowiązuje).....	100
2.6. Zakres terytorialny obowiązywania i stosowania umowy międzynarodowej.....	102
2.7. Zakres rzeczowy (przedmiotowy) obowiązywania umowy międzynarodowej.....	103
2.8. Interpretacja (wykładnia) umowy międzynarodowej.....	105
3. Prawo zwyczajowe.....	109
4. Uchwały prawotwórcze (normatywne) organizacji międzynarodowych...	120
5. Kodyfikacja prawa międzynarodowego.....	125

Rozdział IV

Podmioty prawa międzynarodowego.....	131
1. Uwagi ogólne.....	131
2. Państwo.....	134
2.1. Pojęcie i istota państwa.....	134
2.2. Powstanie i upadek państwa.....	137
2.3. Ciągłość (identyczność) i sukcesja państw.....	141

3. Państwo w stosunkach międzynarodowych	146
3.1. Suwerenność i kompetencja własna państw	146
3.2. Zasada nieinterwencji	149
3.3. Równość państw i ich immunitet jurysdykcyjny	150
4. Rodzaje państw	154
4.1. Państwa jednolite i złożone	154
4.2. Państwa śródlądowe, państwa o niekorzystnym położeniu geograficznym i państwa archipelagowe	155
4.3. Państwa trwale neutralne	156
5. Podmioty prawa międzynarodowego inne niż państwa	158
6. Uznanie międzynarodowe	173

Rozdział V

Stosunki, zdarzenia i akty (czynności) prawnomiędzynarodowe	181
1. Stosunki prawnomiędzynarodowe	181
2. Zdarzenia prawnomiędzynarodowe	182
3. Akty (czynności) prawnomiędzynarodowe	183
4. Akty jednostronne państw	190

Rozdział VI

Odpowiedzialność międzynarodowa	195
1. Uwagi ogólne	195
2. Odpowiedzialność państwa	197
3. Odpowiedzialność jednostek	202

Rozdział VII

Terytorium	209
1. Uwagi ogólne	209
2. Terytorium państwowe	210
3. Zwierzchnictwo terytorialne	212
4. Szczególne ograniczenia zwierzchnictwa terytorialnego	214
5. Nabycie terytorium państwowego	216
5.1. Nabycie pierwotne	216
5.2. Nabycie pochodne	218
5.3. Zmiany terytorialne a obywatelstwo ludności	219
5.4. Zakaz użycia siły i prawo narodów do samostanowienia a zmiany terytorialne	220
6. Granice	222
6.1. Uwagi ogólne	222
6.2. Granice Polski	225
7. Rzeki	228
8. Obszary podbiegunowe	232

Rozdział VIII

Międzynarodowe prawo morza	235
1. Uwagi ogólne.....	235
2. Obszary morskie – klasyfikacja.....	237
3. Statki morskie	239
4. Morskie wody wewnętrzne	244
5. Wody archipelagowe	247
6. Morze terytorialne.....	248
7. Morska strefa przyległa.....	252
8. Strefa wyłącznego rybołówstwa	254
9. Szelf kontynentalny	255
10. Strefa ekonomiczna	257
11. Morze pełne.....	259
12. Dno mórz i oceanów poza granicami jurysdykcji państwowej	266
13. Cieśniny i kanały morskie.....	267
13.1. Cieśniny.....	267
13.2. Kanały morskie	270
14. Współpraca międzynarodowa w dziedzinie korzystania z obszarów morskich i ochrony środowiska morskiego	271

Rozdział IX

Międzynarodowe prawo lotnicze i kosmiczne	277
1. Uwagi ogólne.....	277
2. Przestrzeń powietrzna	279
3. Statki powietrzne.....	281
4. Międzynarodowa żegluga powietrzna.....	284
5. Prawo kosmiczne	287

Rozdział X

Ludność państwa.....	293
1. Uwagi ogólne.....	293
2. Obywatelstwo.....	294
3. Traktowanie cudzoziemców	300
4. Międzynarodowy ruch osobowy.....	302
5. Ekstradycja i azyl.....	305
6. Ochrona grup ludzkich i praw człowieka	307
7. Uchodźcy	311

Rozdział XI

Prawo dyplomatyczne i konsularne	313
1. Uwagi ogólne.....	313
2. Stosunki i służba dyplomatyczna.....	314

2.1. Źródła prawa dyplomatycznego	314
2.2. Ustanowienie i utrzymywanie stosunków dyplomatycznych	316
2.3. Funkcje misji dyplomatycznej	316
2.4. Członkowie misji dyplomatycznej	318
2.5. Przywileje i immunitety dyplomatyczne	323
2.6. Treść (zakres przedmiotowy) przywilejów i immunitetów dyplomatycznych	325
2.7. Osoby korzystające z przywilejów i immunitetów dyplomatycznych (zakres podmiotowy)	327
2.8. Zakres czasowy obowiązywania przywilejów i immunitetów	328
2.9. Zakres terytorialny obowiązywania przywilejów i immunitetów	328
2.10. Obowiązek członków misji wobec państwa przyjmującego	329
2.11. Pomieszczenia misji dyplomatycznej	330
2.12. Misje specjalne	330
3. Stosunki i służba konsularna	331
3.1. Źródła prawa konsularnego	331
3.2. Ustanowienie i utrzymywanie stosunków konsularnych	332
3.3. Funkcje konsularne	333
3.4. Członkowie urzędu konsularnego	335
3.5. Przywileje i immunitety konsularne	337
3.6. Treść (zakres przedmiotowy) przywilejów i immunitetów konsularnych	337
3.7. Osoby korzystające z przywilejów i immunitetów konsularnych	338
3.8. Zakres czasowy obowiązywania przywilejów i immunitetów konsularnych	339
3.9. Zakres terytorialny obowiązywania przywilejów i immunitetów konsularnych	339
3.10. Pomieszczenia i archiwa konsularne	339

Rozdział XII

Organizacje międzynarodowe	341
1. Uwagi ogólne	341
2. Organizacja Narodów Zjednoczonych	352
2.1. Podstawy prawne i istota ONZ	352
2.2. Członkostwo w ONZ	354
2.3. Cele i zasady ONZ	357
2.4. Struktura organizacyjna ONZ	359
2.5. Zgromadzenie Ogólne	360
2.6. Rada Bezpieczeństwa	363
2.7. Rada Gospodarcza i Społeczna	366
2.8. Rada Powiernicza	367
2.9. Sekretariat	368

2.10. Misje pokojowe	369
2.11. Działalność ONZ.....	370
3. Organizacje wyspecjalizowane.....	372
4. Organizacje regionalne.....	373
4.1. Organizacja Państw Amerykańskich	373
4.2. Liga Państw Arabskich	374
4.3. Unia Afrykańska	375
5. Organizacje wojskowe.....	376
5.1. Karta Narodów Zjednoczonych a przymierza	376
5.2. Traktat Północnoatlantycki	377
6. Rada Europy.....	377
7. Organizacja Bezpieczeństwa i Współpracy w Europie (OBWE).....	380

Rozdział XIII

Załatwianie sporów międzynarodowych.....	383
1. Uwagi ogólne.....	383
2. Rokowania (negocjacje)	387
3. Dobre usługi i pośrednictwo (mediacja)	388
4. Komisje śledcze	389
5. Koncyliacja	390
6. Postępowanie przed organami Narodów Zjednoczonych.....	391
7. Arbitraż (sądownictwo polubowne)	393
8. Sądownictwo międzynarodowe	396
8.1. Uwagi ogólne.....	396
8.2. Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej.....	397
8.3. Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości	397
8.4. Międzynarodowy Trybunał Prawa Morza	406
9. Środki odwetowe.....	406

Rozdział XIV

Prawo przeciwwojenne	409
1. Uwagi ogólne.....	409
2. Zakaz agresji.....	409
3. Definicja agresji.....	413
4. Bezpieczeństwo zbiorowe	416

Rozdział XV

Prawo konfliktów zbrojnych.....	423
1. Uwagi ogólne.....	423
1.1. Pojęcie wojny i konfliktu zbrojnego.....	423
1.2. Pojęcie prawa konfliktów zbrojnych i jego obowiązywanie	424

1.3. Stosowanie prawa konfliktów zbrojnych w konfliktach niemających charakteru międzynarodowego	426
1.4. Źródła prawa konfliktów zbrojnych	427
1.5. Obszar wojny i teatr wojny	430
2. Początek wojny	431
3. Wojna lądowa	432
3.1. Siły zbrojne – skład	432
3.2. Kroki nieprzyjacielskie	435
3.3. Ochrona ofiar wojny	438
3.4. Okupacja wojenna	442
4. Wojna morska	444
4.1. Uwagi ogólne	444
4.2. Morskie siły zbrojne	444
4.3. Akty walki	445
4.4. Ochrona chorych, rannych i rozbitków	446
4.5. Akty wrogie	447
5. Wojna powietrzna	448
5.1. Uwagi ogólne	448
5.2. Siły zbrojne	449
5.3. Akty walki	449
6. Zakończenie wojny	450
7. Neutralność w wojnie	452
Materiały do poznania prawa międzynarodowego	455
Skorowidz	475

WYKAZ SKRÓTÓW

A/RES	- Rezolucje Zgromadzenia Ogólnego ONZ
BGBL	- Bundesgesetzblatt
Dz.U.	- Dziennik Ustaw Rzeczypospolitej Polskiej
ECOSOC	- Rada Gospodarcza i Społeczna ONZ
ICJ, Reports	- International Court of Justice, Reports of Judgements, Advisory Opinions and Orders
LN	- Liga Narodów
M.P.	- Dziennik Urzędowy Rzeczypospolitej Polskiej „Monitor Polski”
MTK	- Międzynarodowy Trybunał Karny
MTS	- Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości
OSPiKA	- Orzecznictwo Sądów Polskich i Komisji Arbitrażowych
PCIJ	- Permanent Court of International Justice
RFN	- Republika Federalna Niemiec
RIAA	- Reports of International Arbitral Awards
STSM	- Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej
UNTS	- United Nations Treaty Series
USA	- Stany Zjednoczone Ameryki
ZSRR	- Związek Socjalistycznych Republik Radzieckich

SŁOWO WSTĘPNE

Dziewiętnaste wydanie podręcznika *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie* zostało w miarę potrzeb zmienione, uzupełnione i poszerzone. Jego współautorami są kolejni kierownicy Zakładu Międzynarodowego Prawa Publicznego Uniwersytetu Warszawskiego, który w 2023 r. został przekształcony w Katedrę Prawa Międzynarodowego Publicznego Uniwersytetu Warszawskiego: Wojciech Góralczyk, Stefan Sawicki i Karol KarSKI.

Prof. Wojciech Góralczyk stał na czele Zakładu do 1994 r. Podręcznik ten, stanowiący *opus vitae* Autora, owoc głębokiej wiedzy, erudycji i długich lat nauczania akademickiego, potrafił przekazać bogactwo materiału, obejmującego podstawowe problemy prawa międzynarodowego publicznego. Ułatwiając Czytelnikowi – dzięki logicznej i przejrzystej konstrukcji i nowoczesnemu wykorzystaniu metody porównawczej – przyswojenie wiedzy o przedmiocie oraz wydobywanie zeń najważniejszych treści. Po śmierci prof. Wojciecha Góralczyka kierownictwo Zakładu oraz uzupełnianie kolejnych wydań podręcznika przypadło prof. Stefanowi Sawickiemu, czyli jednemu z nas. Od 2013 r. Zakładem, a obecnie Katedrą, kieruje prof. Karol KarSKI, czyli drugi z nas.

Obaj jesteśmy uczniami prof. Wojciecha Góralczyka. Byliśmy Jego studentami, seminarzystami, doktorantami, asystentami itd. Był dla nas Mistrzem, który wprowadzał nas w świat prawa międzynarodowego, spowodował, że zajęliśmy się naukowo tą właśnie gałęzią prawa. Pytał nas niekiedy, a także nasze koleżanki i kolegów, o treść podręcznika, możliwe zmiany i uzupełnienia. Korzystał z tych uwag, a my byliśmy zadowoleni, że doceniał je i stawialiśmy się uczestnikami rozwoju tego dzieła. Dziś spłacamy naukowy dług wobec naszego Mistrza. Uzupełniamy stworzony przezeń podręcznik, starając się przy tym, by był nadal klarowny i stanowił dobry materiał do nauki prawa międzynarodowego publicznego.

Należy jednocześnie pamiętać to, co prof. Wojciech Góralczyk podkreślił w czerwcu 1988 r. w przedmowie do wydania czwartego – ostatniej przez Niego napisanej: „Chciałbym [...] powtórzyć za przedmową do poprzednich wydań, że napisanie tego podręcznika prawa międzynarodowego publicznego byłoby niemożliwe bez mojego uprzedniego udziału w opracowaniu kilku wydań skryptu z tego przedmiotu, najpierw

z prof. Cezarym Berezowskim, a później również z prof. Kazimierzem Liberą¹. Dodawał też: „Na zakończenie chciałbym podziękować swoim młodszym kolegom z Instytutu Prawa Międzynarodowego UW, którzy przekazali mi szereg uwag, co przyczyniło się do ulepszenia i uzupełnienia tekstu”². Tworzymy przez to pewną sztafetę pokoleń.

Warszawa, luty 2024

Karol Karski, Stefan Sawicki

¹ W. Góralczyk, *Prawo międzynarodowe publiczne w zarysie*, Warszawa 1989, s. 3. Na temat życia i działalności naukowej prof. Wojciecha Góralczyka zob. np. K. Karski, *Profesor Wojciech Góralczyk [w:] Z kart historii polskiej nauki prawa międzynarodowego*, red. A. Przyborowska-Klimczak, Lublin 2002, s. 105–107 oraz K. Karski, *Wojciech Góralczyk [w:] Profesorowie Wydziału Prawa i Administracji Uniwersytetu Warszawskiego 1808–2008*, red. G. Bałtrusajtys, Warszawa 2008, s. 225–227.

² W. Góralczyk, *Prawo...*, s. 3.

ZAGADNIENIA OGÓLNE

1. Pojęcie prawa międzynarodowego

1.1. Definicja prawa międzynarodowego

Podstawowym faktem społeczno-politycznym współczesnego świata jest istnienie ponad 190 suwerennych państw, z których każde sprawuje zwierzchnictwo nad swoim terytorium i nad ludnością je zamieszkującą. Każde państwo posiada swój odrębny system prawny, który reguluje całokształt stosunków społecznych w obrębie danego państwa. 1

Jednakże nie wszystkie stosunki społeczne (międzyludzkie) zamykają się w granicach jednego państwa. Osoby fizyczne, organizacje, przedsiębiorstwa z jednego państwa często wchodzą w kontakty z osobami, organizacjami i przedsiębiorstwami z innych państw. Ponadto działalność samych państw nie ogranicza się do strony wewnętrznej życia państwowego, lecz wykracza poza nią; innymi słowy, obok funkcji wewnętrznej państwa pełnią również funkcję zewnętrzną.

Państwa utrzymują ze sobą wzajemne stosunki, bardzo różnorodne tak pod względem treści, jak i formy. Wspólne lub choćby zbieżne interesy są podstawą współpracy międzynarodowej; sprzeczne interesy prowadzą do współzawodnictwa, sporów, a niekiedy nawet do walki.

Państwa nigdy nie pozostawały w stanie całkowitej izolacji, a współcześnie wraz z rozwojem i wzrostem międzynarodowej wymiany gospodarczej, postępem techniki i rozwojem komunikacji oraz rosnącą współzależnością w dziedzinie utrzymania pokoju stosunki międzypaństwowe stają się coraz bardziej ściśle i zróżnicowane. Rozwój tych stosunków i ich intensyfikacja są wynikiem działania obiektywnych praw rozwoju społecznego. 2

Na tle nawiązywania stosunków między państwami, ich utrzymywania i rozwoju już od dawna wynikała potrzeba przyjęcia określonych norm postępowania państw w ich wzajemnych stosunkach. Normy te, które wyrosły na podłożu stosunków międzypań-

stwowych i są ich odbiciem, mają charakter norm prawnych i nazywane są prawem międzynarodowym.

- 3 **Prawo międzynarodowe jest więc zespołem norm regulujących stosunki między państwami.** Ta zwięzła definicja prawa międzynarodowego określa dwie najistotniejsze cechy tego prawa: to, że jego podmiotami są przede wszystkim państwa oraz że jego główną funkcją jest regulowanie stosunków międzypaństwowych. Powstaje jednak pytanie, czy podana wyżej definicja obejmuje wszystkie normy prawne, które powszechnie nazywane są prawem międzynarodowym, a więc czy jest wyczerpująca i obejmuje cały jego zakres.

We współczesnych stosunkach międzynarodowych, choć państwa nadal odgrywają w nich główną i decydującą rolę, występują także inne podmioty, takie jak organizacje międzynarodowe lub narody, które walczą o swoją niepodległość. Stosunki między państwami a innymi podmiotami, np. między państwem a powstańcami czy narodem walczącym o swoją niepodległość, który nie utworzył jeszcze organizacji państwowej, uregulowane są przez normy prawne, które także mają charakter międzynarodowy i nie należą do żadnego systemu prawa wewnętrznego.

Współczesne prawo międzynarodowe jest zatem **zespołem norm regulujących stosunki międzynarodowe w szerokim znaczeniu: nie tylko stosunki międzypaństwowe, lecz także stosunki między państwami a innymi podmiotami oraz między tymi innymi podmiotami**, tzn. ogólnie stosunki między różnymi podmiotami – niezależnymi od siebie i niepodlegającymi jakiegось wspólnej władzy państwowej.

Ta rozszerzona definicja nie powinna zaciemniać faktu, że prawo międzynarodowe jest przede wszystkim prawem regulującym stosunki międzypaństwowe i że olbrzymia większość jego norm odnosi się do tych właśnie stosunków. Społeczność międzynarodowa jest zasadniczo społecznością suwerennych państw, co znajduje odbicie w podstawowych cechach prawa międzynarodowego.

- 4 Podane wyżej definicje prawa międzynarodowego są oparte przede wszystkim na określeniu jego **przedmiotu**, stosunków, które prawo międzynarodowe reguluje. Normy prawa międzynarodowego zostały w nich ujęte jako normy regulujące stosunki zewnętrzne państw. Przekonamy się jednak, że w zastosowaniu do współczesnego prawa międzynarodowego może to budzić pewne wątpliwości, gdyż celem niektórych norm prawa międzynarodowego jest określone ukształtowanie stosunków wewnętrznych w państwach [por. podrozdział 2: Funkcje (przedmiot) prawa międzynarodowego, oraz podrozdział 6: Prawo międzynarodowe a prawo wewnętrzne. Stosowanie prawa międzynarodowego wewnątrz państwa].

Można jednak definicję prawa międzynarodowego oprzeć na określeniu **sposobu** tworzenia jego norm. Prawo międzynarodowe nie jest tworzone przez władze jednego państwa ani przez jakąś władzę ponadpaństwową. Nie ma więc ustawodawstwa międzynarodowego w ścisłym tego słowa znaczeniu. W tworzeniu prawa międzynarodowego z reguły biorą udział niezależne od siebie i niepodporządkowane żadnej wspólnej władzy podmioty (np. państwa), które wyrażają **zgode** na związanie się konkretną normą. Czasami uczestniczą w nim także organizacje międzynarodowe. 5

Prawo międzynarodowe ma zatem **międzynarodowy mechanizm tworzenia**, który jest odrębny i odmienny od mechanizmów tworzenia prawa wewnętrznego w poszczególnych państwach. Można powiedzieć, że istotą norm prawa międzynarodowego, niezależnie od ich przedmiotu i od ich adresatów, jest międzynarodowy mechanizm ich tworzenia (szerzej zagadnienie to będzie omówione w rozdziale III: Źródła prawa międzynarodowego).

1.2. Prawo międzynarodowe publiczne a prawo międzynarodowe prywatne

Podane wyżej definicje odnoszą się do prawa międzynarodowego publicznego. Istnieje również prawo międzynarodowe prywatne. Nie jest ono w istocie swym prawem międzynarodowym, lecz prawem wewnętrznym poszczególnych państw. Na przykład w Polsce obowiązuje obecnie ustawa z 4.02.2011 r. – Prawo prywatne międzynarodowe¹. Reguluje ona właściwość prawa dla stosunków z zakresu prawa prywatnego związanych z więcej niż jednym państwem (art. 1). Innymi słowy, prawo prywatne międzynarodowe (prawo międzynarodowe prywatne) to zespół norm, których zadaniem jest wskazanie określonego systemu prawnego (własnego państwa lub państwa obcego), właściwego dla dokonania oceny prawnej konkretnej sytuacji osobistej lub majątkowej. Współcześnie praktyczne znaczenie tego prawa rośnie w związku z szeroko rozumianym przemieszczaniem się ludności w wymiarze międzynarodowym (emigracja, sezonowe migracje pracownicze, mały ruch graniczny, turystyka międzynarodowa). 6

Konieczność istnienia tego rodzaju norm powodują stosunki cywilne, rodzinne, opiekuńcze lub stosunki pracy z tzw. elementem obcym. Ten element obcy polega na tym, że np. uczestnikiem stosunku prawnego jest obywatel obcego państwa lub przedmiot stosunku prawnego znajduje się za granicą albo że czynności prawne lub zdarzenia prawne miały miejsce za granicą². 7

¹ Dz.U. z 2023 r. poz. 503.

² Por. M. Pazdan, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2012; K. Bagan-Kurluta, *Prawo prywatne międzynarodowe*, Warszawa 2021.

Na przykład obywatel francuski sporządza w Warszawie testament, w którym dysponuje m.in. swoją nieruchomością położoną w Szwajcarii; obywatel polski zawarł małżeństwo za granicą, a obecnie występuje o rozwód przed sądem polskim.

We wszystkich przytoczonych przykładach może powstać kwestia, jakiego państwa prawo należy stosować do ich oceny. Na to pytanie udziela odpowiedzi prawo międzynarodowe prywatne. Jest to w pewnym sensie zespół norm kompetencyjnych albo kolizyjnych, które rozgraniczają w stosunkach cywilnych, rodzinnych, opiekuńczych i stosunkach pracy sfery działania systemów prawnych poszczególnych państw przez określenie, które z nich należy stosować.

Jak z tego wynika, poza nazwą niewiele łączy prawo międzynarodowe publiczne z prawem międzynarodowym prywatnym. W dalszym ciągu wykładu mowa będzie jedynie o prawie międzynarodowym publicznym, a termin „prawo międzynarodowe” będzie używany zawsze w znaczeniu: prawo międzynarodowe publiczne.

1.3. Nazwa prawa międzynarodowego

- 8 Obok pojęcia „prawo międzynarodowe” spotykamy w języku polskim również termin „prawo narodów”. Określenie „prawo narodów” wywodzi się z łacińskiego *ius gentium*, choć w czasach rzymskich termin ten miał inne znaczenie (była to część prawa rzymskiego, w zasadniczych pojęciach zgodna z prawem peregrynów – tzn. *commune omnium hominum ius*). W dawniejszej literaturze przeważnie spotykamy się z tą właśnie nazwą. Terminem „prawo narodów” posługiwała się również Konstytucja 3 maja z 1791 r. Obecnie pojęcie „prawo narodów” nie jest raczej w piśmiennictwie polskim używane. W języku angielskim nazwie tej odpowiada termin *Law of Nations*, we francuskim – *droit des gens*, w niemieckim – *Völkerrecht*.

Termin *ius inter gentes*, z którego należy wyprowadzić określenie „prawo międzynarodowe”, wprowadzono dopiero w XVII w. (R. Zouche). W słownictwie angielskim nazwa *International Law* wprowadzona została przez J. Benthama w XVIII w. Nazwie tej odpowiada w języku francuskim termin *droit international*, a w języku rosyjskim – *mieždunarodnoje prawo*.

- 9 Należy zwrócić uwagę, że zarówno w pojęciu „prawo narodów”, jak i w określeniu „prawo międzynarodowe” – „naród” rozumiany jest jako synonim państwa (w języku angielskim słowo *nation* bardzo często używane jest dla oznaczenia państwa). Prawo międzynarodowe, jak to zostało już powiedziane, reguluje przede wszystkim stosunki między państwami (tj. między narodami zorganizowanymi w państwa), a nie między narodami nieposiadającymi organizacji państwowej.

2. Funkcje (przedmiot) prawa międzynarodowego

Mówiąc o funkcjach prawa międzynarodowego, mamy na myśli jego **rolę w stosunkach społecznych**, czyli różnorodne zadania, których realizację ma ono zapewnić. Chodzi więc o to, czego dotyczą normy prawa międzynarodowego, co jest ich **przedmiotem**. Tak pojęte funkcje prawa międzynarodowego są oczywiście kategorią historyczną, tzn. zmieniały się i zmieniają w czasie, zależą od stopnia rozwoju i charakteru stosunków międzynarodowych oraz od istniejącego układu sił. 10

Merytorycznie najważniejszymi **zadaniami** stojącymi współcześnie przed prawem międzynarodowym są: utrzymanie międzynarodowego pokoju i bezpieczeństwa; zapewnienie rozwoju stosunków społeczno-gospodarczych na całym świecie; przyspieszenie rozwoju gospodarczego, a przez to przyczynienie się do stopniowego wyrównywania dysproporcji między państwami rozwiniętymi gospodarczo i rozwijającymi się. Współcześnie nowymi problemami wymagającymi regulacji prawnomiędzynarodowej są szeroko rozumiane ochrona praw człowieka oraz ochrona środowiska naturalnego. Prawo międzynarodowe zapewnia pewną przewidywalność reakcji uczestników stosunków międzynarodowych na różne stany faktyczne i wydarzenia.

A. Regulowanie stosunków zewnętrznych państw. Tradycyjną i główną funkcją prawa międzynarodowego, co znalazło swój wyraz w definicji, jest regulowanie stosunków zewnętrznych państw. W tym zakresie prawo międzynarodowe m.in.: 11

- 1) określa sytuację państwa w społeczności międzynarodowej (w stosunku do innych państw). Należy tu wymienić tzw. prawa zasadnicze państw, czyli prawa przysługujące każdemu państwu od momentu jego powstania. Są one związane z samą istotą państwa jako suwerennego podmiotu prawa międzynarodowego;
- 2) określa w umowach wielostronnych ogólne zasady postępowania państw w ich wzajemnych stosunkach (np. zakaz użycia siły i groźby jej użycia, zasada nieagresji i pokojowego załatwienia sporów, zakaz mieszania się w sprawy wewnętrzne innych państw, zakaz zanieczyszczania środowiska);
- 3) reguluje w umowach dwustronnych oraz o charakterze regionalnym szczegółowe, dostosowane do konkretnych potrzeb stosunki między zainteresowanymi państwami (np. gwarancje bezpieczeństwa, zobowiązania sojusznicze, współpraca gospodarcza, wspólne przedsięwzięcia w różnych dziedzinach współpracy);
- 4) ustala formy wzajemnych (stałych i doraźnych) kontaktów między państwami w ramach stosunków dyplomatycznych, konsularnych, misji specjalnych bądź też stałych misji i delegacji wysyłanych przez państwa do organizacji międzynarodowych (np. prawo dyplomatyczne, prawo konsularne, prawo organizacji międzynarodowych);
- 5) reguluje problem zasięgu zwierzchnictwa poszczególnych państw w stosunku do ich terytorium lądowego, morskiego i przestrzeni powietrznej, określa przebieg

granic państwowych i ich delimitację oraz zakres władzy państwowej w stosunku do statków morskich i powietrznych;

- 6) ustala minimalne standardy traktowania ludności zamieszkałej w poszczególnych państwach (obywateli, cudzoziemców oraz osób czasowo przebywających na ich terytorium, np. uchodźców);
- 7) ustala reguły postępowania na obszarach niepodlegających niczyjej suwerenności (a więc w pewnym sensie na obszarach międzynarodowych). Do obszarów takich należą np. morze pełne i przestrzeń kosmiczna, Arktyka i Antarktyda.

- 12 **B. Oddziaływanie na stosunki wewnętrzne państwa.** Mówiąc o funkcji wewnętrznej prawa międzynarodowego, należy wziąć pod uwagę fakt, że będzie ona skuteczna tylko wtedy, gdy państwo, w określonym trybie, wprowadzi przyjęte zobowiązania międzynarodowe do własnego systemu prawa wewnętrznego³.

Funkcja wewnętrzna prawa międzynarodowego pozwala państwu przenieść jego zobowiązania międzynarodowe na grunt krajowy, aby po ich implementacji mogły się stać częścią wewnętrznego porządku prawnego. Jej skutki można zauważyć w licznych dziedzinach funkcjonowania państwa. Do najważniejszych należą:

1. Ustalanie zasad postępowania państwa na jego terytorium praktycznie we wszystkich dziedzinach.
2. Określanie zasad postępowania instytucji państwowych w stosunku do cudzoziemców w zakresie warunków przyjmowania ich na swoje terytorium jako turystów oraz możliwości i warunków podejmowania pracy. Szczególny przypadek dotyczy cudzoziemców korzystających z przywilejów i immunitetów międzynarodowych (dyplomaci, konsulowie, funkcjonariusze organizacji międzynarodowych), co do których zachodzi konieczność uregulowania w prawie wewnętrznym przysługujących im przywilejów dyplomatycznych i konsularnych.
3. Określanie zasad postępowania państwa w stosunku do własnych obywateli w celu zapewnienia im równego traktowania, zapobiegania dyskryminacji z jakiegokolwiek powodu, poszanowania ich praw politycznych, gospodarczych, społecznych i kulturalnych przewidzianych np. w: Powszechnej Deklaracji Praw Człowieka przyjętej w Paryżu 10.12.1948 r. (A/RES/217A/III), Międzynarodowym Pakcie Praw Obywatelskich i Politycznych otwartym do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r.⁴, Międzynarodowym Pakcie Praw Gospodarczych, Społecznych i Kulturalnych otwartym do podpisu w Nowym Jorku 19.12.1966 r.⁵ i europejskiej Konwencji o ochronie praw człowieka i podstawowych wolności sporządzonej w Rzymie 4.11.1950 r.⁶ W tej kategorii mieści się także obowiązek ochrony

³ G. Grabowska, *Funkcje prawa międzynarodowego* [w:] *Wielka encyklopedia prawa*, red. nac. B. Hołyst, R. Hauser, t. 4, *Prawo międzynarodowe publiczne*, red. J. Symonides, D. Pyć, Warszawa 2014, s. 102–103.

⁴ Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 167.

⁵ Dz.U. z 1977 r. Nr 38, poz. 169.

⁶ Dz.U. z 1993 r. Nr 61, poz. 284 ze zm.

własnych obywateli przebywających czasowo bądź na stałe poza granicami państwa (opieka dyplomatyczna i konsularna).

4. Wprowadzanie nowych regulacji, które wiążą się z nowymi technologiami, postępem technicznym, globalizacją, internetem, ochroną środowiska. Współczesne prawo międzynarodowe nakłada na państwa obowiązek przestrzegania na ich własnym terytorium pewnych standardów i metod postępowania, np. w dziedzinie łączności, komunikacji morskiej i lotniczej.

Z powyższych wywodów wynika, że podstawową funkcją współczesnego prawa międzynarodowego jest nie tylko reglamentacja stosunków między państwami i innymi podmiotami prawa międzynarodowego, lecz także kształtowanie w coraz większym zakresie stosunków wewnętrznych państwa.

C. Sposób oddziaływania na stosunki wewnętrzne. Choć przedmiotem niektórych norm prawa międzynarodowego jest wyłącznie oddziaływanie na stosunki wewnętrzne państw, to jednak zazwyczaj normy te nie regulują bezpośrednio tych stosunków. Z formalnego punktu widzenia pozostają one **normami obowiązującymi między państwami**, tzn. jedno państwo zobowiązuje się wobec drugiego, że np. nie będzie stosowało żadnych form dyskryminacji własnych obywateli, że będzie szanowało prawa człowieka itd. 13

W 1928 r. Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej w opinii doradczej w sprawie kompetencji sądów gdańskich stwierdził, że: „Zgodnie z mocno ustaloną zasadą prawa międzynarodowego [...] umowa międzynarodowa nie może jako taka tworzyć bezpośrednio praw i zobowiązań jednostek prywatnych. Nie można jednak zaprzeczyć, że zgodnie z intencją stron właśnie celem umowy międzynarodowej może być przyjęcie przez strony jakichś określonych norm tworzących prawa i obowiązki jednostek i podlegających zastosowaniu przez sądy prawa wewnętrznego”⁷.

Jeżeli jednak jakieś państwo zgadza się, żeby prawo międzynarodowe w określonych przypadkach regulowało bezpośrednio jego stosunki wewnętrzne, i włącza prawo międzynarodowe do swego systemu prawnego, nic nie stoi temu na przeszkodzie (por. podrozdział 6: Prawo międzynarodowe a prawo wewnętrzne. Stosowanie prawa międzynarodowego wewnątrz państwa).

3. Stosunki międzynarodowe, czyli obrót międzynarodowy

A. Pojęcie stosunków międzynarodowych. Już ze wstępnych rozważań nad definicją prawa międzynarodowego wynika, że stosunki międzynarodowe, a zwłaszcza stosunki międzypaństwowe, są podłożem, na którym powstają normy prawa międzynarodowego. 14

⁷ PCIJ, seria B, nr 15, s. 17–18.

Stosunkami międzynarodowymi w **najszerszym rozumieniu** są stosunki społeczne (międzyludzkie), które przekraczają granice jednego państwa. Uczestnikami ich mogą być same państwa, inne organizacje niepodlegające władzy żadnego państwa lub osoby fizyczne i prawne, w tym stowarzyszenia i przedsiębiorstwa z jednego państwa, które wchodzi w różnorodne kontakty z osobami fizycznymi i prawnymi z innych państw.

- 15 Zwróćmy uwagę, że wśród **uczestników** stosunków międzynarodowych można wyróżnić **dwie odmienne kategorie**: do pierwszej należą państwa oraz inne organizacje niepodlegające żadnej władzy państwowej (takie jak: organizacje międzynarodowe typu rządowego, Stolica Apostolska itd.), do drugiej – osoby fizyczne oraz organizacje, stowarzyszenia i przedsiębiorstwa, które posiadają określoną przynależność państwową, zostały powołane zgodnie z prawem jakiegoś państwa lub działają za jego przyzwoleniem i podlegają jego władzy i prawu.

Analogicznie można wyróżnić stosunki międzynarodowe o charakterze jak gdyby urzędowym, publicznym, w których uczestniczą przede wszystkim państwa oraz inne uznane przez nie organizacje, oraz stosunki niemające takiego urzędowego charakteru.

Tylko ta pierwsza kategoria stosunków międzynarodowych regulowana jest bezpośrednio przez prawo międzynarodowe. One też, a zwłaszcza stosunki międzypaństwowe, mają największe znaczenie dla kształtowania się prawa międzynarodowego. Dlatego w dalszych rozważaniach z reguły stosunki międzynarodowe będą rozumiane w węższym znaczeniu: jako stosunki między państwami i między innymi podmiotami prawa międzynarodowego.

- 16 Całokształt stosunków utrzymywanych przez podmioty prawa międzynarodowego nazywamy **obrotem międzynarodowym**.

Polityka międzynarodowa poszczególnych państw określana jest przez ich interesy oraz przez konkretne możliwości realizacji celów politycznych, jakimi dane państwo dysponuje.

- 17 **B. Nauka o stosunkach międzynarodowych.** Obok nauki prawa międzynarodowego rozwinęła się także nauka o stosunkach międzynarodowych jako odrębna gałąź wiedzy. W badaniach nad stosunkami międzynarodowymi nie można się ograniczać do ich aspektów prawnych, gdyż nauka ta ma złożony, kompleksowy charakter. Należy również uwzględniać zagadnienia ekonomiczne, socjologiczne, historyczne, geograficzne i inne.

Dla uchwycenia relacji między nauką prawa międzynarodowego a nauką o stosunkach międzynarodowych należy sobie zdać sprawę przede wszystkim z tego, że każda z tych nauk posługuje się **odrębną, sobie właściwą metodą**. Ponadto **przedmiot badań** nauki o stosunkach międzynarodowych jest szerszy niż przedmiot nauki prawa międzynaro-

dowego i nie może być ograniczony tylko do prawa. Nauki te mają jednak wiele punktów stykowych. Jak już wspomniano, stosunki międzynarodowe są podłożem, z którego wyrastają normy prawa międzynarodowego. Nie można więc badać w sposób naukowy prawa międzynarodowego w oderwaniu od stosunków międzynarodowych, gdyż prowadzi to do formalizmu. Badanie zatem stosunków międzynarodowych powinno być zawsze tłem dla rozważań ściśle prawniczych⁸.

4. Cechy charakterystyczne prawa międzynarodowego

4.1. Uwagi ogólne

Prawo międzynarodowe w porównaniu z prawem wewnętrznym ma pewne odrębne właściwości, czyli cechy charakterystyczne, którymi różni się od wszystkich działów prawa wewnętrznego.

18

Dla zrozumienia odrębności prawa międzynarodowego należy uświadomić sobie fakt, że dotyczy ono przede wszystkim wzajemnych stosunków suwerennych państw, które są równe wobec prawa i wzajemnie od siebie niezależne. W stosunkach międzynarodowych nie może więc rządzić zasada panowania jednych państw nad drugimi, lecz musi panować zasada równości. W stosunkach tych nie ma również żadnej władzy (np. jakiegoś

⁸ Pierwszą próbą całościowego i systematycznego ujęcia w literaturze polskiej jest opracowanie L. Ehrlich, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 1947. Z późniejszych opracowań można wymienić: R. Bierzanek, *Współczesne stosunki międzynarodowe*, Warszawa 1972; J. Kukułka, *Historia współczesna stosunków międzynarodowych 1945–1994*, Warszawa 1994; W. Dobrzycki, *Historia stosunków międzynarodowych w czasach nowożytnych 1815–1945*, Warszawa 1996; *Stosunki międzynarodowe. Geneza, struktura, funkcjonowanie. Podręcznik akademicki*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Warszawa 1994; J. Kukułka, *Wstęp do nauki o stosunkach międzynarodowych*, Warszawa 2003; R. Zenderowski, *Stosunki międzynarodowe: uczestnicy – ich miejsce i rola w systemie międzynarodowym*, Warszawa 2005; *Międzynarodowe stosunki polityczne*, red. Z. Pietraś, Lublin 2006; E. Cziomer, L. Zybkiewicz, *Zarys współczesnych stosunków międzynarodowych*, Warszawa–Kraków 2006; *Stosunki międzynarodowe: geneza, struktura, funkcjonowanie*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, Warszawa 2006; *Stosunki międzynarodowe w XXI wieku. Księga jubileuszowa z okazji 30-lecia Instytutu Stosunków Międzynarodowych Uniwersytetu Warszawskiego*, red. E. Haliżak, R. Kuźniar, G. Michałowska, S. Parzymies, J. Symonides, R. Zięba, Warszawa 2006; *Późnowestfalski ład międzynarodowy*, red. M. Pietraś, K. Marzęda, Lublin 2008; T. Rynarzewski, A. Zielińska-Głębocka, *Międzynarodowe stosunki gospodarcze*, Warszawa 2008; *Państwo w teorii i praktyce stosunków międzynarodowych*, red. M. Sułek, J. Symonides, Warszawa 2009; *Polityka zagraniczna: decyzje, procedury, instytucje*, red. J. Piątek, R. Podgórzynska, Toruń 2009; *Teoria i praktyka stosunków międzynarodowych: dziedzictwo intelektualne Profesora Ziemowita Jacka Pietrasia*, red. M. Pietraś, B. Surmacz, A. Ziętek, H. Dumała, Lublin 2014; J. Czaputowicz, A. Wojciuk, *International Relations in Poland: 25 Years After the Transition to Democracy*, Cham 2017. Por. też R. Jackson, G. Sørensen, *Wprowadzenie do stosunków międzynarodowych. Teorie i kierunki badawcze*, Kraków 2006; B. Cali, *International Law for International Relations*, Oxford 2010; S. Lawson, *International Relations*, Cambridge–Malden 2012; H. Kissinger, *Porządek światowy*, Warszawa 2016; A. Acharya, B. Buzan, *The Making of Global International Relations: Origins and Evolution of IR at Its Centenary*, Cambridge 2019; *Foundations of International Relations*, red. S. McGlinchey, London 2022; *Digital International Relations: Technology, Agency and Order*, red. C. Bjola, M. Kornprobst, Abingdon–New York 2024.

rządu światowego lub parlamentu światowego), która stałaby ponad państwami. Nie jest ani takim rządem, ani parlamentem Organizacja Narodów Zjednoczonych. Społeczność międzynarodowa, w której rządzi prawo międzynarodowe, ma więc zupełnie inny charakter niż społeczności wewnątrzpaństwowe.

4.2. Tworzenie prawa międzynarodowego (brak ustawodawcy)

- 19 W stosunkach międzynarodowych nie ma ustawodawcy na wzór ustawodawcy wewnątrzpaństwowego. Nie istnieje żaden ponadpaństwowy organ międzynarodowy powołany do tworzenia prawa wiążącego dla państw. W szczególności organem takim nie jest Organizacja Narodów Zjednoczonych.

Prawo międzynarodowe jest tworzone przez same państwa, które są jego podmiotami. Podstawą obowiązywania normy prawa międzynarodowego w stosunku do określonego państwa musi być jego zgoda, obojętne, czy wyraźna czy dorozumiana, i obojętne, w jakiej formie. Można powiedzieć więc, że tworzenie prawa międzynarodowego jest **niesformalizowane i zdecentralizowane**. Państwa tworzą prawo międzynarodowe, zawierając umowy lub stosując określoną praktykę, która przekształca się w prawo zwyczajowe.

- 20 Z brakiem centralnego ustawodawcy i z faktem, że normy prawa międzynarodowego tworzone są przez państwa i że są obowiązujące tylko dla tych państw, które wyraziły na nie swoją zgodę, wiąże się **partykularyzm** tego prawa. Normy prawa wewnętrznego mają z reguły charakter norm powszechnych. Natomiast jeśli chodzi o prawo międzynarodowe, to obok norm powszechnych istnieje również mnóstwo norm partykularnych, zwłaszcza umownych, wiążących tylko te państwa, które są stronami konkretnej umowy.

4.3. Przymus w prawie międzynarodowym (brak zorganizowanego aparatu przymusu)

- 21 Zagadnienie przymusu w prawie międzynarodowym kształtuje się odmiennie niż w prawie wewnętrznym. W prawie międzynarodowym nie ma scentralizowanego aparatu przymusu, który, tak jak w prawie wewnętrznym, zawsze stałby na straży prawa.

W prawie tym przymus istnieje, jakkolwiek jest on realizowany w innych formach niż w prawie wewnętrznym. Każde państwo indywidualnie bądź wspólnie z innymi państwami może występować w niezbędnych przypadkach w obronie naruszonego prawa, stosując wobec państw naruszających prawo różne środki przymusu, dopuszczane i uznane przez prawo międzynarodowe.

Współcześnie jesteśmy świadkami pewnych przeobrażeń w zakresie stosowania przymusu w prawie międzynarodowym. Z jednej strony wojna – uznawana niegdyś za jeden z dopuszczalnych środków przymusu – została potępiona jako środek realizowania polityki narodowej, a z drugiej strony podejmowane są próby utworzenia międzynarodowego aparatu przymusu. 22

Do czasu powołania do życia Ligi Narodów nie było żadnej zorganizowanej formy przymusu. Przymus był wykonywany przez poszczególne państwa, występujące niekiedy zbrojnie o dotrzymanie zobowiązań międzynarodowych. Liga Narodów była pierwszą próbą (nieudaną zresztą) zbudowania międzynarodowego aparatu przymusu.

Obecnie instytucją międzynarodową dysponującą prawem stosowania przymusu (sankcji) jest Organizacja Narodów Zjednoczonych. System Narodów Zjednoczonych, nie wykluczając jeszcze indywidualnego lub zbiorowego użycia siły do odparcia zbrojnego ataku, przewiduje, że ONZ, na podstawie decyzji jednego ze swoich głównych organów – Rady Bezpieczeństwa – może zastosować środki przymusu (sankcje) wobec państwa, które dopuściło się zagrożenia pokoju, naruszenia go lub aktów agresji. 23

Należy jednak dodać, że ONZ może stosować sankcje tylko w obronie pokoju lub celem jego przywrócenia. Abstrahując zatem od sprawności działania systemu ONZ, widzimy, że organizacja ta nie dysponuje prawem stosowania przymusu w każdym przypadku naruszenia prawa międzynarodowego.

Według S.E. Nahlika⁹ można wyróżnić **trzy rodzaje sankcji** typowych dla prawa międzynarodowego: 24

1. Sankcje natury **psychologicznej** – stwierdzenie naruszenia prawa i napiętnowanie naruszającego prawo przez światową opinię publiczną poprzez formalną rezolucję lub orzeczenie organu międzynarodowego (np. rezolucja Zgromadzenia Ogólnego ONZ).
2. Sankcje natury **odwetowej** – stosowane indywidualnie przez państwo pokrzywdzone lub zbiorowo przy udziale innych państw. Środkami odwetowymi mogą być np. tzw. retorsje lub represalia.
3. Sankcje **zorganizowane** – stosowane nie przez samego pokrzywdzonego, lecz przez właściwy organ międzynarodowy. Sankcje te mogą mieć charakter organizacyjny (np. wykluczenie z organizacji międzynarodowej), gospodarczy, polityczny, a nawet wojskowy. Przykładem mogą być sankcje uchwalane przez Radę Bezpieczeństwa ONZ w stosunku do państw, które naruszyły Kartę organizacji¹⁰.

W czasach, kiedy nie była znana w ogóle instytucja zorganizowanego przymusu międzynarodowego, niektórzy autorzy odmawiali prawu międzynarodowemu charakteru 25

⁹ S.E. Nahlik, *Wstęp do nauki prawa międzynarodowego*, Warszawa 1967, s. 34 i n.

¹⁰ M. Menkes, *Stosowanie sankcji gospodarczych – analiza prawnomiędzynarodowa*, Toruń 2011.

prawa. Tego rodzaju poglądy były niesłuszne. Jednakże trzeba przyznać, że organizacja przymusu dla zapewnienia stosowania norm prawa międzynarodowego nie była i nie jest tak sprawna, jak to bywa z reguły w dobrze zorganizowanym państwie. Przymus o charakterze psychologicznym może okazać się niewystarczający, państwo słabe nie może stosować skutecznie sankcji odwetowych wobec wielkiego mocarstwa, a Organizacja Narodów Zjednoczonych jest wprawdzie uprawniona do stosowania zorganizowanych sankcji, ale tylko w pewnych przypadkach, i ponadto, jak uczy doświadczenie, nie zawsze działa ona sprawnie.

4.4. Brak obowiązkowego sądownictwa międzynarodowego

- 26 Przez wiele wieków nie było w ogóle stałego sądownictwa międzynarodowego. Niekiedy państwa powierzały rozstrzyganie sporów sądom polubownym (arbitrażowym), które powoływano *ad hoc* dla rozstrzygnięcia konkretnej sprawy.

Obecnie głównym stałym sądem międzynarodowym jest Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w Hadze.

- 27 Różnica między sądownictwem międzynarodowym a sądownictwem wewnętrznym polega przede wszystkim na tym, że **sądy międzynarodowe nie są wyposażone w kompetencję obowiązkową**. Kompetencja ich musi zawsze opierać się na zgodzie państw, z tym że państwo może z góry wyrazić zgodę na poddanie wszystkich swoich sporów lub określonej ich kategorii (np. wynikających ze stosowania konkretnej umowy międzynarodowej) sądowi międzynarodowemu lub arbitrażowi. Trzeba jednak powiedzieć, że państwa niechętnie poddają swoje spory sądom międzynarodowym i dlatego sądownictwo międzynarodowe nie odgrywa dużej roli w rozstrzyganiu sporów między państwami. Z chwilą gdy kompetencja sądu międzynarodowego (stałego lub arbitrażowego) zostanie w konkretnym przypadku uznana, jego wyrok jest bezwzględnie wiążący.

4.5. Stosowanie prawa międzynarodowego i jego moc wiążąca

- 28 **A. Skuteczność prawa międzynarodowego.** Pewne cechy charakterystyczne prawa międzynarodowego, a zwłaszcza słabsza organizacja przymusu i brak obowiązkowego sądownictwa, powodowały wysuwanie twierdzenia, że prawo międzynarodowe prawem nie jest. Niekiedy można też spotkać się z poglądem, że prawo międzynarodowe jest mało skuteczne, a jego normy są stale łamane i naruszane¹¹.

Przeświadczenie takie wynika z pewnego błędu perspektywy. Mianowicie wszystkie przypadki naruszenia prawa międzynarodowego stają się od razu głośne. Pisze o nich

¹¹ Por. *Prawo międzynarodowe. Teoria i praktyka*, red. I. Krasnicka, Warszawa 2020.

prasa i dowiaduje się opinia publiczna. Natomiast stosowanie prawa międzynarodowego w tysiącach i dziesiątkach tysięcy przypadków uważane jest za coś naturalnego i nie wzbudza żadnego zainteresowania.

Na przykład naruszenie nietykalności siedziby Ambasady USA w Teheranie w 1979 r. i wzięcie osób należących do personelu dyplomatycznego jako zakładników było bardzo głośne. Natomiast nikt nie pisał o tym, że nietykalność ambasad we wszystkich innych państwach była w tym czasie szanowana.

Nie negując, że w historii niejednokrotnie znane były przypadki, kiedy pewne państwa w sposób jaskrawy nie liczyły się z prawem międzynarodowym (tak postępowały np. Niemcy hitlerowskie w okresie przed drugą wojną światową i w czasie wojny), trzeba jednak stwierdzić, że ogólnie rzecz biorąc, prawo międzynarodowe jest przez państwa stosowane.

B. Prawo międzynarodowe jest prawem. Decydujący argument, że prawo międzynarodowe jest prawem, stanowi fakt, że **wszystkie państwa uznają istnienie prawa międzynarodowego jako prawa i uznają jego moc wiążącą**. Do prawa międzynarodowego odwołuje się Karta Narodów Zjednoczonych¹², która jest podstawowym dokumentem prawnym współczesnych stosunków międzynarodowych. Jest rzeczą charakterystyczną, że nawet państwa, które uporczywie naruszały, czy naruszają prawo międzynarodowe, nie negowały jego istnienia. Raczej przez wykrętną interpretację lub jawne fałszerstwa starały się one dowieść, że postępowanie ich było zgodne z prawem.

29

Na przykład Niemcy hitlerowskie, dokonując 1.09.1939 r. agresji na Polskę, co stanowiło naruszenie podstawowych norm prawa międzynarodowego, starały się stworzyć pozory (m.in. organizując sfingowaną napaść na radiostację w Gliwicach), że wybuch wojny spowodowała Polska.

Mimo więc pewnej słabości aparatu przymusu i zdarzających się przypadków jego nieskuteczności w stosunkach międzynarodowych prawo międzynarodowe jest prawem, a jego moc wiążąca uznawana jest przez wszystkie państwa.

5. Struktura i charakter norm współczesnego prawa międzynarodowego

30

A. Normy powszechne i partykularne. Jak to wskazano w podrozdziale poprzednim, prawo międzynarodowe tworzone jest przez państwa i jego normy wiążą tylko te państwa, które wyraziły na nie swoją zgodę. W konsekwencji prawo międzynarodowe nie

¹² Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 ze zm.

jest uporządkowanym i zamkniętym systemem norm, jednakowym dla wszystkich jego podmiotów. Obok norm o charakterze powszechnym (przede wszystkim zwyczajowych) istnieją normy o charakterze partykularnym. Taki charakter mają z reguły normy umowne, gdyż umowy międzynarodowe obowiązują tylko te państwa, które są ich stronami. Natomiast bardzo mało jest takich umów, jak np. Karta Narodów Zjednoczonych, których stronami są prawie wszystkie państwa. Wyróżniamy zatem:

- 1) **normy o charakterze powszechnym**, obowiązujące wszystkie państwa;
- 2) **normy o charakterze partykularnym, wielostronne**. Obowiązują one określonej grupie państw, np. położoną w jednym regionie geograficznym. Mówimy wówczas o prawie regionalnym¹³; takim prawem są niektóre normy obowiązujące państwa Ameryki Łacińskiej. Również różnego rodzaju wspólne interesy mogą być podstawą istnienia norm partykularnych (np. prowadzenie połowów na tych samych łowiskach, konieczność ochrony przed zanieczyszczeniem tego samego morza lub tej samej rzeki);
- 3) **normy o charakterze dwustronnym** (bilateralnym), obowiązujące wyłącznie w stosunkach między dwoma państwami (np. umowy handlowe, kulturalne, konsularne, o obrocie prawnym, ekstradycyjne i inne).

31 Jedno i to samo państwo może być w określonej dziedzinie związane normami zwyczajowymi o charakterze powszechnym, wielostronną umową międzynarodową, a ponadto – w stosunku do określonego państwa – jeszcze umową dwustronną. Obowiązuje wówczas zasada *lex specialis derogat legi generali*.

32 **B. Sprzeczne prądy w prawie międzynarodowym.** Obraz współczesnego prawa międzynarodowego komplikuje również fakt, że obowiązują równocześnie normy pochodzące z różnych okresów historycznych, które powstawały w odmiennym układzie społeczno-politycznym, na innym etapie rozwoju gospodarczego i przy innym stanie techniki. Prowadzi to do pewnych napięć w stosunkach międzynarodowych, gdyż niektóre normy niezupełnie odpowiadają wymaganiom współczesności. Ponadto rozbieżne interesy państw mogą powodować, że są one rozmaicie interpretowane, że jedne państwa chcą ich zmiany, a inne ich utrzymania, oraz że państwa opowiadające się za zmianą, w zależności od swoich interesów, różnie sobie tę zmianę wyobrażają. Zjawisko to L. Ehrlich nazywał zjawiskiem **sprzecznych prądów w prawie międzynarodowym**¹⁴.

33 **C. *Ius cogens*.** W związku z tym, że państwa same tworzą normy prawa międzynarodowego, mogą również same te normy zmieniać. Prawo międzynarodowe ma więc w zasadzie charakter *ius dispositivum*, a konsekwencją tego jest duża jego elastyczność.

¹³ Problem ten omawiają: T. Jasudowicz, *Normy regionalne w prawie międzynarodowym*, Toruń 1983; *Prawo międzynarodowe. Idee a rzeczywistość*, red. E. Cała-Wacinkiewicz, Warszawa 2018; J. Klučka, *Regionalism in International Law*, New York 2017.

¹⁴ L. Ehrlich, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 1958, s. 99 i n.

Jednakże obecnie uznaje się coraz powszechniej, że niektóre najbardziej istotne i podstawowe normy prawa międzynarodowego mają charakter **bezwzględnie obowiązujący**, tzn. stanowią *ius cogens* i nie mogą być uchylone wolą państw w ich wzajemnych stosunkach. Normy te są wyrazem interesów całej społeczności międzynarodowej i dlatego mają charakter norm bezwzględnie obowiązujących. Mogłyby one być zmienione lub uchylone tylko wolą wszystkich państw.

Konwencja Wiedeńska o prawie traktatów z 1969 r.¹⁵ określa, że normą o charakterze *ius cogens*, czyli bezwzględnie wiążącą normą powszechnego prawa międzynarodowego, jest norma przyjęta i uznana przez międzynarodową wspólnotę państw jako całość za taką, od której uchylenie się jest niedopuszczalne i która może być zmieniona jedynie przez późniejszą normę powszechnego prawa międzynarodowego, mającą taki sam charakter, tzn. *ius cogens* (art. 53). 34

Ustalenie katalogu tych norm jest kwestią sporną. Komisja Prawa Międzynarodowego ONZ, zajmując się zagadnieniem *ius cogens*, uchyliła się od ustalenia takiego katalogu. Normami takimi są jednak niewątpliwie np. zakaz agresji, zakaz interwencji, prawo narodów do samostanowienia lub niektóre normy prawa międzynarodowego o charakterze humanitarnym (np. zakaz ludobójstwa, zakaz zabijania jeńców wojennych).

D. Hierarchia norm prawa międzynarodowego. Normy prawa międzynarodowego mają w zasadzie jednakową moc wiążącą. Ich wzajemny stosunek opiera się więc na zasadach: *lex specialis derogat legi generali* (prawo szczególne uchyla prawo ogólne) oraz *lex posterior derogat legi priori* (prawo późniejsze uchyla prawo wcześniejsze). Jednakże można zauważyć kształtowanie się pewnej hierarchii norm prawa międzynarodowego. 35

Po pierwsze, istnieją normy o charakterze *ius cogens*, a więc normy, które nie mogą być uchylone w stosunkach między stronami.

Po drugie, **Karta Narodów Zjednoczonych** jest normą o charakterze nadrzędnym w stosunku do wszystkich innych norm w tym sensie, że zgodnie z jej art. 103: „W razie sprzeczności pomiędzy obowiązkami członków Narodów Zjednoczonych, wynikającymi z niniejszej Karty, a ich zobowiązaniami wynikającymi z jakiegoś innego porozumienia międzynarodowego, pierwszeństwo będą miały ich obowiązki wynikające z niniejszej Karty”. Karta Narodów Zjednoczonych jest więc umową o charakterze jak gdyby konstytucyjnym. Tak jak w prawie wewnętrznym całe ustawodawstwo musi być zgodne z konstytucją, tak dla członków ONZ wszystkie ich zobowiązania międzynarodowe powinny być zgodne z Kartą. 36

¹⁵ Dz.U. z 1990 r. Nr 74, poz. 439.

6. Prawo międzynarodowe a prawo wewnętrzne. Stosowanie prawa międzynarodowego wewnątrz państwa

6.1. Uwagi ogólne

- 37 Jak to zostało wskazane, funkcje współczesnego prawa międzynarodowego nie ograniczają się wyłącznie do regulowania zewnętrznych stosunków państwa. Niekiedy dotyczą one przedmiotowo stosunków wewnątrzpaństwowych, a często dla zapewnienia wykonania zobowiązań międzynarodowych niezbędne jest określone postępowanie organów wewnętrznych państwa¹⁶.

Na przykład, jeżeli dwa państwa zawierają umowę dotyczącą zagadnień obywatelstwa, wówczas organy administracyjne i sądowe tych państw muszą postępować zgodnie z tą umową, gdyż inaczej nie można byłoby zapewnić jej wykonania.

Jednakże zagadnienia obywatelstwa regulowane są również przez prawo wewnętrzne każdego państwa. Na tym tle powstaje problem stosowania prawa międzynarodowego wewnątrz państwa, wzajemnego dostosowania prawa wewnętrznego i międzynarodowego oraz ustalenia stosunku prawa międzynarodowego do prawa wewnętrznego.

Do zagadnienia stosunku prawa międzynarodowego do prawa wewnętrznego można odnosić się z różnych punktów widzenia. Można więc wychodzić z rozważań **teoretycznych**, dotyczących samej istoty prawa oraz charakteru prawa międzynarodowego i prawa wewnętrznego. W tym ujęciu na rezultaty badań duży wpływ będą miały z góry przyjęte założenia teoretyczne, m.in. metodologiczne. Stąd różnorodność teorii i koncepcji reprezentowanych w nauce prawa międzynarodowego.

- 38 Można jednak do problemu wzajemnego stosunku między prawem międzynarodowym a prawem wewnętrznym podejść z punktu widzenia ściśle **normatywnego**, przy czym ujętego w dwojaki sposób:
- 1) **wychodząc od norm powszechnego prawa międzynarodowego**; uzyskamy w ten sposób odpowiedź na pytanie, co prawo międzynarodowe stanowi w tej materii; albo
 - 2) **wychodząc od prawa wewnętrznego**; ponieważ jednak istnieje wiele państw, musimy badać tę problematykę w świetle prawa wewnętrznego każdego państwa z osobna, gdyż w różnych systemach prawnych może to być ujmowane odmien-

¹⁶ Problem ten omawiają szczegółowo: T. Wasilewski, *Stosunek wzajemny. Porządek międzynarodowy, prawo międzynarodowe, europejskie prawo wspólnotowe, prawo krajowe*, Toruń 2004; *International Law and Domestic Legal Systems. Incorporation, Transformation, and Persuasion*, red. D. Shelton, Oxford 2011; C. Bradley, *International Law in the U.S. Legal System*, Oxford 2016.

nie. Oczywiście dla nas najbardziej interesujące będzie miejsce prawa międzynarodowego w polskim systemie prawnym.

6.2. Dualizm i monizm

Zagadnienie stosunku prawa międzynarodowego do prawa wewnętrznego stało się przedmiotem rozważań teoretycznych dopiero pod koniec XIX w. Wywołało ono długotrwałą dyskusję między naukowcami i powstały dwie podstawowe teorie: **dualistyczna** i **monistyczna**. 39

Najwybitniejszymi przedstawicielami szkoły dualistycznej byli: H. Triepel w Niemczech, który w 1899 r. opublikował pracę *Völkerrecht und Landesrecht*, i D. Anzilotti we Włoszech, który w 1905 r. wydał pracę *Il diritto internazionale nei giudizi interni*.

Dualiści przyjmują, że prawo międzynarodowe i prawo wewnętrzne są zupełnie odmiennymi i niezależnymi od siebie systemami prawnymi, które nie mają punktów stykowych; jeden z nich działa w sferze stosunków międzynarodowych, drugi – w sferze stosunków wewnętrznych. Nie uznają oni możliwości stosowania prawa międzynarodowego jako takiego wewnątrz państwa, lecz twierdzą, że aby prawo to mogło być zastosowane wewnątrz państwa, musi zostać przekształcone w prawo wewnętrzne, a więc ulec transformacji. Na tym polega główna słabość tej teorii, gdyż praktyka uznaje możliwość stosowania prawa międzynarodowego wewnątrz państwa, z tym że pozostaje ono w istocie swym prawem międzynarodowym. 40

Z innego założenia wychodzą **moniści**. Twierdzą oni, że prawo międzynarodowe i prawo wewnętrzne tworzą jeden system prawny, z tym że przeważnie przyjmują, iż hierarchicznie prawo wewnętrzne podporządkowane jest prawu międzynarodowemu. 41

Głównymi przedstawicielami monizmu byli prawnicy należący do tzw. szkoły wiedeńskiej (H. Kelsen i A. Verdross, który głosił „jedność obrazu prawnego świata”) oraz we Francji G. Scelle – zwolennik „monizmu socjologicznego”.

Kelsenowska szkoła „prymatu prawa międzynarodowego” przekreśla zasadę suwerenności państw, głosząc „suwerenność” prawa międzynarodowego. Jej twórcy uważają prawo wewnętrzne za „pochodne” od prawa międzynarodowego i oparte na jego „delegacji”. Normy prawa wewnętrznego wydawane są „z upoważnienia” prawa międzynarodowego. Podejście takie jest sprzeczne z faktami historycznymi, obowiązującym prawem międzynarodowym i praktyką państw, które swego prawa wewnętrznego wcale nie uważają za pochodne od prawa międzynarodowego¹⁷.

¹⁷ M. Zalewska, *Kelsen*, Sopot 2017; T. Widłak, *Teoria i filozofia prawa międzynarodowego Hansa Kelsena*, Gdańsk 2018.

- 42 Teza o jedności prawa międzynarodowego i wewnętrznego nie znajduje uzasadnienia w analizie prawnej. Również w świetle wskazanych wyżej cech charakterystycznych prawa międzynarodowego, którymi różni się ono od prawa wewnętrznego, jest ona nie do utrzymania.

Nie można również bronić poglądu monistycznego, uznającego prymat prawa wewnętrznego, a więc poglądu, jakoby prawo wewnętrzne miało wyższość nad prawem międzynarodowym. W razie przyjęcia tej tezy prawo międzynarodowe przestałoby być jednolitym systemem prawnym, a stałoby się „zewnętrznym prawem państw” (*ausseres Staatsrecht*). Poglądy takie głosili w Niemczech przedstawiciele tzw. szkoły bońskiej: Ph. Zorn, A. Zorn i E. Kaufmann, a później znalazły one odbicie w pracach niektórych prawników w Niemczech hitlerowskich. Teorie o prymacie prawa wewnętrznego zostały we współczesnej nauce powszechnie odrzucone.

Teorie monistyczne, uznające prymat prawa międzynarodowego, były powszechnie krytykowane i odrzucane jako sprzeczne z zasadą suwerenności państw i mające kosmopolityczny charakter. Krytyce poddawano także teorie monistyczne, przyjmujące prymat prawa wewnętrznego, jako sprzeczne z obowiązkiem wypełniania w dobrej wierze zobowiązań międzynarodowych.

- 43 Powszechnie przyjmowany był pogląd, że **prawo międzynarodowe i prawo wewnętrzne** stanowią odrębne systemy prawne, jednakże krytykowane były poglądy skrajnych dualistów, że systemy te nie mogą mieć żadnych punktów stykowych. Podkreślano wzajemne oddziaływanie prawa międzynarodowego i wewnętrznego, jeśli chodzi o proces tworzenia ich norm. Wbrew klasycznym teoriom dualistycznym wysuwany był pogląd, że prawo międzynarodowe jako takie może być stosowane wewnątrz państw.

Na przykład S. Rozmaryn uważał, że traktaty wiążące Polskę mają w naszych stosunkach wewnętrznych skuteczność *ex proprio vigore*.

C. Berezowski wprowadził rozróżnienie między obowiązywaniem prawa a jego stosowaniem. Zdaniem tego autora prawo międzynarodowe jest dla prawa krajowego określonego państwa prawem obcym. Ponieważ na terytorium państwa obowiązuje jego własne prawo, zatem, gdy chodzi o prawo obce, możemy mówić co najwyżej o jego stosowaniu. Według C. Berezowskiego, „tworząc prawo międzynarodowe [...] państwa zaciągają wzajemnie dwa odmienne zobowiązania: jednym z nich jest zobowiązanie stosowania prawa międzynarodowego w stosunkach zewnętrznych państw (w tym znaczeniu prawo międzynarodowe jest prawem obowiązującym), drugim – zobowiązanie stosowania tego prawa wewnątrz państw (w tym znaczeniu prawo międzynarodowe jest tylko stosowane)”¹⁸.

¹⁸ C. Berezowski, *Prawo międzynarodowe publiczne*, cz. 1, Warszawa 1966, s. 112.

6.3. Obowiązek dostosowania prawa wewnętrznego do prawa międzynarodowego

Jedną z podstawowych zasad prawa międzynarodowego jest **obowiązek dotrzymywania zaciągniętych zobowiązań** (zasada *pacta sunt servanda*). Prawo międzynarodowe wymaga więc, żeby każde państwo stworzyło u siebie taką instytucję faktyczną i prawną, w której zobowiązania te mogłyby być przestrzegane i wykonywane. Według opinii doradczej Stałego Trybunału Sprawiedliwości Międzynarodowej: „Państwo, które ważnie zaciągnęło zobowiązania międzynarodowe, winno wprowadzić do swego ustawodawstwa zmiany konieczne dla zapewnienia wykonania zobowiązań”¹⁹. 44

Państwo nie może się więc powoływać na swoje ustawodawstwo wewnętrzne (nawet na konstytucję) w celu uzasadnienia uchylenia się od wykonania zobowiązań międzynarodowych. Przeciwnie, ma ono obowiązek wprowadzenia do swego ustawodawstwa takich zmian i uzupełnień, aby zobowiązania te mogły być wykonywane. Zasada ta znalazła wyraz w wielu dokumentach międzynarodowych oraz w orzeczeniach sądów.

Już wyrok arbitrażowy z 1872 r. w sprawie statku „Alabama” zawierał stwierdzenie, że Wielka Brytania nie może powoływać się na niedostatki wewnętrznych środków prawnych, aby uchylić się od zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego²⁰. 45

Podobnie Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej w opinii doradczej w sprawie traktowania obywateli polskich i innych osób pochodzenia polskiego lub języka polskiego na terytorium Gdańska, wydanej w 1932 r., stwierdził, że państwo nie może powołać się wobec drugiego państwa na swoją konstytucję, aby uchylić się od obowiązków nałożonych na nie przez prawo międzynarodowe²¹.

Według art. 13 projektu deklaracji praw i obowiązków państw, opracowanej przez Komisję Prawa Międzynarodowego ONZ w 1949 r.: „Każde państwo ma obowiązek wykonywania w dobrej wierze swoich zobowiązań wynikających z traktatów i innych źródeł prawa międzynarodowego i nie może ono powołać się na postanowienia swojej konstytucji lub swoich praw jako na uzasadnienie niewykonywania tego obowiązku”.

Artykuł 27 Konwencji Wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r. głosi, że strona umowy **nie może** powoływać się na postanowienia swojego prawa wewnętrznego jako uzasadnienie niewykonywania umowy. 46

Czy tezy te nie pozostają w sprzeczności z zasadą suwerenności państw? Otóż nie, gdyż każde państwo samo decyduje, jakie zobowiązania międzynarodowe chce przyjąć. Dla przykładu, jeśli jakaś umowa międzynarodowa jest sprzeczna z ustawodawstwem kon-

¹⁹ Opinia doradcza STSM z 1925 r. w sprawie wymiany ludności greckiej i tureckiej (PCIJ, seria B, nr 10, s. 20).

²⁰ Reports of International Arbitral Awards, t. XXIX, s. 125–134.

²¹ PCIJ, seria A/B, nr 44, s. 24.

kretnego państwa, państwo to nie ma obowiązku ani podpisania jej, ani ratyfikacji, czyli, mówiąc ogólnie, nie ma obowiązku związania się daną umową. Jeżeli jednak dobrowolnie decyduje się zostać stroną umowy, wówczas w konsekwencji musi tak ukształtować swój wewnętrzny system prawny, aby umowa ta mogła być przestrzegana – inaczej całe prawo międzynarodowe stałoby się fikcją.

6.4. Sposoby harmonizacji prawa wewnętrznego z międzynarodowymi zobowiązaniami

- 47 Prawo międzynarodowe nie przesądza, w jaki sposób poszczególne państwa mają zapewnić przestrzeganie i wykonywanie zobowiązań międzynarodowych na swych terytoriach. **Wyjątkowo** niektóre umowy międzynarodowe nakładają na strony obowiązek wydania odpowiednich wewnętrznych aktów normatywnych. Państwa mają więc w zasadzie swobodę wyboru sposobu dostosowania prawa wewnętrznego do swych zobowiązań międzynarodowych. Decyduje o tym prawo wewnętrzne, a często normy konstytucyjne.
- 48 Możliwe są różne rozwiązania. Niektóre państwa przyjmują, że wiążące je normy prawa międzynarodowego obowiązują lub są stosowane przez ich władze, ilekroć zajdzie taka potrzeba. Normy prawa międzynarodowego mogą być zatem stosowane *ex proprio vigore* jako prawo wiążące dane państwo. Możliwa jest również generalna inkorporacja prawa międzynarodowego i uznanie jego norm za część prawa krajowego albo szczegółowe odsyłanie do prawa międzynarodowego w wewnętrznych aktach normatywnych.

Dopuszczalna jest także praktyka, kiedy władze i sądy określonego państwa stosują wyłącznie prawo wewnętrzne, byleby tylko, ilekroć to będzie niezbędne do wykonania zobowiązania międzynarodowego, odpowiednie normy prawa międzynarodowego zostały zamienione („transformowane”) na normy prawa wewnętrznego czy też recypowane w prawie wewnętrznym.

Na przykład ratyfikacja umowy międzynarodowej i jej publikacja w dzienniku urzędowym mogą być uważane za warunki takiej transformacji. Inne rozwiązanie polega na wydaniu wewnętrznych aktów normatywnych pokrywających się treścią z obowiązującymi dane państwo normami prawa międzynarodowego.

- 49 W systemie anglosaskim powszechne prawo międzynarodowe stosowane jest jako część porządku prawnego państwa (*part of the law of the land*). Zasadę tę sformułował już w XVIII w. W. Blackstone.

Jednakże praktyka i orzecznictwo Wielkiej Brytanii uznają, że umowy międzynarodowe, które dotyczą osób prywatnych oraz – ogólnie rzecz biorąc – wymagają modyfikacji

prawa powszechnego (*common law*) lub prawa stanowionego (*statute law*), muszą uzyskać zgodę Parlamentu (*enabling Act of Parliament*).

Sposoby harmonizacji prawa wewnętrznego z międzynarodowymi zobowiązaniami państwa są z reguły jednym z zagadnień regulowanych w konstytucjach poszczególnych państw²².

Zgodnie z art. VI Konstytucji USA z 1787 r. wszystkie traktaty, które zostały lub zostaną zawarte z ramienia USA, stanowią najwyższe prawo krajowe. Sąd Najwyższy USA w sprawie statku „Paquete Habana” uznał w 1900 r., że prawo międzynarodowe jest częścią prawa amerykańskiego i musi być stosowane przez sądy zawsze, gdy mają one rozstrzygać zagadnienia regulowane przez prawo międzynarodowe.

Według art. 10 Konstytucji Włoch z 1947 r. włoski porządek prawny dostosowuje się do powszechnie uznanych norm prawa międzynarodowego.

Artykuł 25 Konstytucji RFN z 1949 r. stwierdza, że ogólne zasady prawa międzynarodowego są częścią składową prawa federalnego. Mają one pierwszeństwo przed ustawami i rodzą prawa i obowiązki bezpośrednio dla mieszkańców obszaru federalnego.

Artykuł 55 Konstytucji francuskiej z 1958 r. głosi, że ratyfikowane lub zatwierdzone traktaty i układy mają z chwilą ich ogłoszenia moc nadrzędną nad mocą ustaw, z zastrzeżeniem że są stosowane przez drugą stronę. Na Konstytucji francuskiej wzorowało się wiele frankofońskich państw Afryki.

Artykuł 15 ust. 4 Konstytucji Rosji z 1993 r. stanowi, że powszechnie uznane zasady i normy prawa międzynarodowego oraz umowy międzynarodowe obowiązujące Federację Rosyjską stanowią część jej systemu prawnego. Jeżeli umowa międzynarodowa zawarta przez Federację Rosyjską ustanawia inne normy niż określone w ustawach, normy zawarte w umowie międzynarodowej mają pierwszeństwo.

Zgodnie z art. 1 ust. 2 Konstytucji Czech Republika Czeska przestrzega swoich zobowiązań wynikających z prawa międzynarodowego. Przepis mówi ogólnie o prawie międzynarodowym, nie czyniąc rozróżnienia między umowami międzynarodowymi a prawem zwyczajowym. Zgodnie z art. 10 tej Konstytucji opublikowana umowa międzynarodowa ratyfikowana za zgodą parlamentu staje się częścią porządku prawnego, w przypadku zaś jej sprzeczności z innymi prawami stosuje się postanowienia umowy międzynarodowej.

²² *Prawo międzynarodowe i Unia Europejska w konstytucji*, red. M. Muszyński, S. Pawłowski, Warszawa 2020.

- 50 **Stosowanie prawa międzynarodowego w Polsce.** Według art. 91 ust. 1 Konstytucji Rzeczypospolitej Polskiej z 2.04.1997 r.²³ ratyfikowana umowa międzynarodowa, po jej ogłoszeniu w Dzienniku Ustaw RP, stanowi część krajowego porządku prawnego i jest bezpośrednio stosowana, chyba że jej stosowanie jest uzależnione od wydania ustawy. Ustęp 2 stanowi, że umowa międzynarodowa ratyfikowana za uprzednią zgodą wyrażoną w ustawie ma pierwszeństwo przed ustawą, jeżeli ustawy tej nie da się pogodzić z umową. Z ust. 3 wynika, że również prawo stanowione przez organizację międzynarodową, której Polska jest członkiem, jest stosowane bezpośrednio i ma pierwszeństwo w przypadku kolizji z ustawami. Także wiele aktów ustawodawczych wyraźnie wskazuje na konieczność stosowania norm prawa międzynarodowego. Wyrażne odesłanie do prawa międzynarodowego zawiera np. art. 578 Kodeksu postępowania karnego²⁴, który stwierdza, że nie podlegają orzecznictwu sądów polskich osoby korzystające z immunitetów dyplomatycznych na podstawie ustaw, umów lub powszechnie uznanych zwyczajów międzynarodowych. Podobne odesłanie znajduje się w art. 1111 Kodeksu postępowania cywilnego²⁵.
- 51 Niektóre akty normatywne (ustawy) zawierają postanowienia, że jeśli umowa międzynarodowa wiążąca Polskę stanowi inaczej, należy stosować umowę, a nie ustawę.

Na przykład ustawa z 3.07.2002 r. – Prawo lotnicze²⁶ postanawia, że: „Do stosunków prawnych z zakresu lotnictwa cywilnego stosuje się przepisy Prawa lotniczego, o ile wiążące Rzeczpospolitą Polską ratyfikowane umowy międzynarodowe nie stanowią inaczej” (art. 3 ust. 1).

Takie wskazanie prawa międzynarodowego nie jest jednak niezbędnym warunkiem jego stosowania. Dowodzi tego np. fakt, że pod rządami ustawy z 2.08.1926 r. o prawie właściwym dla stosunków prywatnych międzynarodowych²⁷, która nie zawierała żadnego postanowienia o stosowaniu umów międzynarodowych, były one tak samo stosowane.

Wydaje się, że można wyciągnąć wniosek, iż w systemie prawa polskiego umowa międzynarodowa traktowana jest w stosunku do ustawy lub innego aktu normatywnego jako *lex specialis*, a więc w konkretnych przypadkach stosowana jest przed prawem wewnętrznym.

- 52 Sądy polskie stosunkowo rzadko powoływały się na prawo międzynarodowe. Bezpośrednio po wojnie najliczniejszą kategorią spraw, w których odwoływano się do prawa międzynarodowego i stosowano je, były toczące się przed Najwyższym Trybunałem

²³ Dz.U. Nr 78, poz. 483 ze zm.

²⁴ Ustawa z 6.06.1997 r. – Kodeks postępowania karnego (Dz.U. z 2024 r. poz. 37).

²⁵ Ustawa z 17.11.1964 r. – Kodeks postępowania cywilnego (Dz.U. z 2023 r. poz. 1550 ze zm.).

²⁶ Dz.U. z 2023 r. poz. 2110.

²⁷ Dz.U. Nr 101, poz. 581 ze zm.

Narodowym procesy zbrodniarzy wojennych. Nasze sądy wypowiadały się także na temat charakteru okupacji niemieckiej w Polsce, immunitetu obcego państwa oraz charakteru prawnego statków morskich. Większość spraw, w których sądy polskie stosowały umowy międzynarodowe, stanowiły sprawy z dziedziny prawa międzynarodowego prywatnego, międzynarodowej procedury cywilnej oraz prawa transportowego. W swoich wyrokach sądy polskie opierały się zarówno na postanowieniach umów międzynarodowych wiążących Polskę, jak i na normach prawa zwyczajowego. Na przykład Sąd Najwyższy w orzeczeniu z 26.03.1958 r., II CR 172/56, stwierdził, że: „Sądy polskie nie są w zasadzie powołane do sądenia spraw przeciwko obcemu państwu wobec panującego zwyczaju międzynarodowego, z mocy którego zapożyczanie obcego państwa przez sądy krajowe nie jest dopuszczalne”²⁸.

Konstytucja RP z 1997 r. nie wypowiada się wprost na temat obowiązywania i stosowania prawa zwyczajowego. Jednakże art. 9 stwierdzający, że: „Rzeczpospolita Polska przestrzega wiążącego ją prawa międzynarodowego”, może być interpretowany jako odnoszący się zarówno do wiążących norm traktatowych, jak i zwyczajowych. Ponieważ Konstytucja z 1997 r. uznaje jedynie wyższość ratyfikowanych umów międzynarodowych, należy sądzić, że **prawo zwyczajowe nie ma pierwszeństwa przed ustawami**, pierwszeństwa tego nie mają również umowy międzynarodowe niepodlegające ratyfikacji.

53

Jednakże orzecznictwo, w tym nawet orzecznictwo Trybunału Konstytucyjnego i Sądu Najwyższego, nie jest jednolite i daje się odczuć brak jednoznacznej regulacji zapewniającej właściwe miejsce traktatowym i zwyczajowym normom prawa międzynarodowego²⁹.

6.5. Miejsce prawa wewnętrznego w stosunkach międzynarodowych

Zajmowaliśmy się dotychczas zagadnieniem miejsca prawa międzynarodowego w stosunkach wewnętrznych państw. Powstaje jednak również pytanie, jaką rolę prawo krajowe może odgrywać w stosunkach międzynarodowych.

54

Stały Trybunał Sprawiedliwości Międzynarodowej w wyroku z 1926 r. w sprawie pewnych interesów niemieckich na polskim Górnym Śląsku stwierdził: „Z punktu widzenia prawa międzynarodowego oraz Trybunału, który jest jego organem, prawa poszczególnych państw są po prostu faktami, objawami woli i działalności poszczególnych państw

²⁸ LEX nr 1632653. Na zwyczaj międzynarodowy, jako źródło immunitetu jurysdykcyjnego państw, Sąd Najwyższy wskazał m.in. także w wyroku z 15.12.2022 r., I NSNc 23/22, LEX nr 3456299.

²⁹ Por. A. Syryt, *Oddziaływanie prawa międzynarodowego na sądownictwo konstytucyjne w Polsce – perspektywa konstytucyjna*, Warszawa 2019.

[...] Trybunał z pewnością nie jest powołany do interpretowania prawa polskiego jako takiego”³⁰.

Stwierdzenie to nie było jednak słuszne i wkrótce Trybunał zmienił swoje stanowisko. W wyrokach z 1929 r. w sprawie pożyczek serbskich i brazylijskich Trybunał uwzględnił prawo wewnętrzne i zajął się jego interpretacją, stwierdzając m.in.: „Będąc zobowiązany do stosowania prawa wewnętrznego, kiedy okoliczności tego wymagają, Trybunał, który jest sądem prawa międzynarodowego [...] nie ma obowiązku [...] znać prawa wewnętrznego różnych krajów. Wszystko, co można powiedzieć w tym względzie, to, że Trybunał mógłby ewentualnie być zobowiązany do uzyskania znajomości prawa wewnętrznego, które należy zastosować. [...] Kiedy Trybunał dojdzie do wniosku, że należy zastosować prawo wewnętrzne określonego państwa, to wydaje się niewątpliwe, że powinien starać się stosować je tak, jak byłoby ono stosowane w tym państwie”.

Konieczność stosowania przez Trybunał prawa wewnętrznego doprowadziła do tego, iż w Statucie MTS³¹ nie powtórzono brzmienia art. 38 Statutu STSM³². Głosił on początkowo: „Trybunał stosuje: 1. konwencje międzynarodowe [...]; 2. zwyczaj międzynarodowy [...]”. Sformułowanie to zmieniono, jak następuje: „Trybunał, którego zadaniem jest orzekać na podstawie prawa międzynarodowego w sporach, które będą mu przekazane, będzie stosował: (a) konwencje międzynarodowe [...]; (b) zwyczaj międzynarodowy [...]”. Orzekać na podstawie prawa międzynarodowego nie oznacza rozstrzygać wyłącznie na podstawie prawa międzynarodowego; można odwoływać się również do prawa wewnętrznego.

- 55 Prawo międzynarodowe, które rządzi stosunkami zewnętrznymi państw, niejednokrotnie **odsyła do prawa wewnętrznego lub wiąże skutki prawnomiędzynarodowe z wewnętrznymi aktami ustawodawczymi lub administracyjnymi.**

Na przykład zgodnie z art. 46 Konwencji Wiedeńskiej o prawie traktatów z 1969 r. oczywiste pogwałcenie istotnego postanowienia prawa wewnętrznego dotyczącego kompetencji zawierania traktatów, które było obiektywnie widoczne dla każdego państwa, stanowi przyczynę nieważności traktatu.

- 56 Konieczność uwzględniania w stosunkach międzynarodowych prawa wewnętrznego wynika m.in. z **niekompletności systemu norm prawa międzynarodowego, które w wielu przypadkach musi zapożyczać pojęcia z prawa wewnętrznego.** Zagadnienie to było przedmiotem rozważań m.in. w wyroku Międzynarodowego Trybunału Sprawiedliwości w sprawie spółki Barcelona Traction, Light and Power Company Limited. Chodziło w szczególności o osobowość prawną spółki akcyjnej i stosunek uprawnień

³⁰ PCIJ, seria A, nr 7, s. 19.

³¹ Dz.U. z 1947 r. Nr 23, poz. 90 ze zm.

³² Dz.U. z 1923 r. Nr 106, poz. 839 ze zm.

akcjonariuszy do uprawnień spółki. Trybunał stwierdził m.in.: „W tej dziedzinie prawo międzynarodowe zmuszone jest do uznania instytucji prawa wewnętrznego, które grają ważną rolę i są szeroko rozpowszechnione na płaszczyźnie międzynarodowej. Z tego niekoniecznie wynika analogia między jego własnymi instytucjami a instytucjami prawa wewnętrznego i nie oznacza to uzależnienia norm prawa międzynarodowego od pojęć (kategorii) prawa wewnętrznego. Znaczy to po prostu, że prawo międzynarodowe musi uznać spółkę akcyjną jako instytucję stworzoną przez państwa w dziedzinie, która z istoty swej należy do ich kompetencji własnej. To uznanie z kolei powoduje, że prawo międzynarodowe odwołuje się do właściwych norm prawa wewnętrznego, ilekroć powstają problemy prawne wiążące się z uprawnieniami państw w zakresie traktowania spółek i akcjonariuszy, co do których prawo międzynarodowe nie ustaliło swoich własnych norm”.

Natomiast przykładem **skutków prawnomiędzynarodowych aktów wewnętrznych państw** może być delimitacja morskich obszarów przybrzeżnych. Dokonywana jest ona z reguły na podstawie wewnętrznych aktów normatywnych, a Międzynarodowy Trybunał Sprawiedliwości w wyroku z 1951 r. w sporze brytyjsko-norweskim o rybołówstwo stwierdził, że: „Akt delimitacji jest z konieczności aktem jednostronnym, ponieważ tylko państwo nadbrzeżne jest kompetentne do jej przeprowadzenia”³³. Akty te powodują skutki prawnomiędzynarodowe i ważne są *erga omnes*, jeśli tylko nie są sprzeczne z prawem międzynarodowym. Rola prawa międzynarodowego i prawa wewnętrznego wzajemnie się więc uzupełniają. Prawo międzynarodowe określa ogólne zasady, a prawo wewnętrzne w ramach tych zasad ustala szczegółowe rozwiązania, które powodują skutki prawnomiędzynarodowe. 57

6.6. Komplementarność wewnętrznego i międzynarodowego porządku prawnego

Z dotychczasowych wywodów wynika, że rygorystycznie pojmowany dualizm prawa międzynarodowego i prawa wewnętrznego nie jest uzasadniony: **nie tylko prawo międzynarodowe może przenikać do wewnętrznego porządku prawnego państw, lecz także ich prawo wewnętrzne może odgrywać określoną rolę w regulacji stosunków międzynarodowych.** 58

Prawo międzynarodowe i prawo wewnętrzne stanowią odrębne systemy prawne, ale nie są izolowane od siebie – i to nie tylko w zakresie procesu tworzenia (co jest szeroko przyjmowane), lecz także w zakresie przedmiotu reglamentacji i stosowania. W stosunkach wewnętrznych bywa stosowane prawo międzynarodowe, a w stosunkach międzynarodowych – prawo wewnętrzne, z tym że miejsce prawa międzynarodowego

³³ ICJ, Reports 1951, s. 20.

w krajowych (wewnętrznych) systemach prawnych określa prawo wewnętrzne poszczególnych państw, a miejsce prawa wewnętrznego w międzynarodowym porządku prawnym określa prawo międzynarodowe.

Rozdział II

ROZWÓJ PRAWA MIĘDZYNARODOWEGO

1. Uwagi ogólne

Rozwój prawa międzynarodowego związany jest ściśle z rozwojem stosunków międzynarodowych, trudno jest więc badać historię prawa międzynarodowego w oderwaniu od historii stosunków międzynarodowych. 59

W krótkim zarysie nie można ująć historii prawa międzynarodowego bez uproszczeń w całym bogactwie jej powiązań, dlatego rozdział ten ma charakter szkicowy¹.

Różne były próby **periodyzacji** historii prawa międzynarodowego. Najwłaściwsze jest 60 oparcie się na ogólnej periodyzacji rozwoju społecznego i w tych ramach ustalenie podziału na okresy najbardziej odpowiednie dla historii prawa międzynarodowego. Należy również pamiętać, że prawie każda próba czasowego uporządkowania zjawisk społecznych jest pewnym uproszczeniem. Odnosi się to również do prawa międzynarodowego. Zmiany niekiedy zachodzą powoli, w ciągu całej epoki historycznej, nie zawsze jednocześnie w różnych regionach geograficznych, dlatego też niejednokrotnie trudno jest wybrać ostre cezury czasowe dla poszczególnych epok.

¹ Obszerne omówienie historii prawa międzynarodowego oraz jego nauki można znaleźć w: S.E. Nahlik, *Wstęp do nauki prawa międzynarodowego*, Warszawa 1967, s. 47–156; por. także S. Hubert, *Prawo narodów*, cz. I, *Ewolucja*, Wrocław 1949; L. Ehrlich, *Zarys historii nauki prawa narodów w Polsce*, Kraków 1949; M. Lachs, *Rzecz o nauce prawa międzynarodowego*, Ossolineum 1986; M. Shaw, *Prawo międzynarodowe*, Warszawa 2011, s. 34–54; *Research Handbook on the Theory and History*, red. A. Orakhelashvili, Birmingham 2012; B. Fassbender, A. Peters, *The Oxford Handbook of the History of International Law*, Oxford 2013; K. Miles, *The Origins of International Law*, Cambridge 2015; *System, Order, and International Law. The Early History of International Legal Thought from Machiavelli to Hegel*, red. S. Kadelbach, T. Kleinlein, D. Roth-Isigkeit, Oxford 2017.

2. Początki prawa międzynarodowego

- 61 Już w **starożytności** powstawały pierwsze normy i zwyczaje dotyczące stosunków między państwami. Były one jeszcze dość prymitywne, a charakter ich odbiegał znacznie od współczesnych norm prawa międzynarodowego. Nie tworzyły one ani pełnego, ani wyraźnie wyodrębnionego systemu norm i często elementy prawne mieszane były z elementami sakralnymi.

W okresie tym zawierane są już pierwsze umowy międzynarodowe. Pojawia się również instytucja posła, którego osoba zostaje uznana za nietykalną i uświęconą. Kształtują się także pewne zasady dotyczące sposobu prowadzenia wojny. W Grecji, która związana była wspólnym językiem, kulturą i religią, pojawiają się pierwsze trwałe formy politycznych związków między miastami-państwami oraz formy pokojowego załatwiania sporów.

- 62 Okres **wczesnego średniowiecza** nie był sprzyjający dla rozwoju prawa międzynarodowego: na gruzach cesarstwa rzymskiego zapanował chaos, a nowo powstałe państwa nie od razu były zdolne do utrzymywania bardziej stałych stosunków, regulowanych ścisłymi normami prawa.

Dla dalszego rozwoju prawa międzynarodowego podstawowe znaczenie miało chrześcijaństwo, które przyczyniło się do zbliżenia między narodami Europy, do wytworzenia wspólnej kultury i ideologii – jednakże nie sprzyjało ono początkowo rozwojowi prawa międzynarodowego, pojmowanego jako prawo rządzące stosunkami między suwerennymi i niezależnymi od siebie państwami. W zachodniej Europie powstały bowiem dwa ośrodki władzy, które pretendowały do przywództwa i do zwierzchnictwa nad całym światem chrześcijańskim – były to papieństwo i cesarstwo niemieckie.

- 63 Nie sprzyjała również rozwojowi prawa międzynarodowego feudalna struktura społeczno-polityczna. Praktycznie doszło bowiem do utożsamienia w jednej osobie władcy i właściciela ziemi, co z kolei doprowadziło do zatarcia różnicy między państwem a własnością prywatną, między stosunkami feudalnej własności a stosunkami międzynarodowymi.

Równocześnie ukształtowała się skomplikowana drabina i hierarchia zależności feudalnych. Na jej czele stali cesarz i niektórzy królowie. Władza polityczna została podzielona między świeckich i duchownych feudałów, jak również (zwłaszcza we Włoszech) między miasta. Feudałowie, chociaż nie byli władcami suwerennymi w dzisiejszym pojęciu, mieli w zależności od konkretnego układu sił dużo samodzielności. Prowadzili wojny, zawierali przymierza, rozejmy i traktaty pokojowe oraz inne umowy.

Mimo niesprzyjających warunków, w średniowiecznej Europie występuje i kształtuje się wiele instytucji i norm prawa międzynarodowego, choć nie tworzą one odrębnego i uporządkowanego systemu.

64

Wiele tych norm trudno nazwać prawem międzynarodowym w dzisiejszym rozumieniu. Miały one swoje źródła w prawie kanonicznym, w uchwałach soborów, w prawie rzymskim (które cesarze uważali za swoje prawo), w prawach feudalnych, w kodeksach rycerskich czy wreszcie w zbiorach zwyczajów stosowanych w żegludze morskiej i w handlu przez miasta i ich związki (jednym z takich związków była Hanza). Regulowały one jednak stosunki międzynarodowe i stały się początkiem późniejszych odrębnych zwyczajów i norm prawnomiędzynarodowych.

Instytucją prawa przeciwojennego był wprowadzony przez Kościół tzw. pokój Boży (*Treuga Dei*), który obejmował zakaz prowadzenia działań wojennych w określone dni tygodnia. Kościół przyczynił się również do pewnego złagodzenia okrucieństw wojennych. Zawierano w tym okresie liczne umowy międzynarodowe, a dla nadania im mocy wiążącej stosowano przysięgę. Dodatkową gwarancję wykonania umów stanowili często zakładnicy lub stanowił ją zastaw, którym mogły być terytoria, miasta lub wartościowe przedmioty. Rozwijało się nadal prawo poselskie, a osobę posła uważano za nietykalną. W związku z ożywieniem handlu i koniecznością ochrony kupców pojawiła się instytucja konsula. Papieże występowali niekiedy jako rozjemcy w sporach międzynarodowych.

65

3. Ukształtowanie systemu prawa międzynarodowego

W XV i XVI w. powstały warunki, które przyczyniły się do szybkiego rozwoju prawa międzynarodowego. W okresie tym pojawiło się wiele czynników, które stopniowo doprowadziły do powstania odrębnego i pełnego systemu norm regulujących stosunki między suwerennymi państwami.

66

Przed wszystkim w wyniku zwycięskiej walki królów z wielkimi feudałami świeckimi i duchownymi powstały w Europie państwa, w których pełnia władzy koncentrowała się w ręku absolutnego monarchy, niezależnego od jakiegokolwiek innej władzy wewnętrznej. Równocześnie kształtowała się zasada **suwerenności władzy państwowej** w sensie jej niezależności od jakiegokolwiek władzy zewnętrznej, a więc papieskiej czy cesarskiej. Realnym wyrazem czy też nosicielem tej suwerenności, a w konsekwencji podmiotem prawa międzynarodowego, był według ówczesnych poglądów monarcha.

Od tego czasu pojęcie suwerenności państw stało się podstawowym założeniem prawa międzynarodowego, z tym że władcy przestali być później uważani za jej nosicieli.

W wyniku reformacji i upadku potęgi politycznej papieżstwa normy regulujące stosunki między państwami zostały wyzwolone spod wpływu doktryn teologicznych i prawa kanonicznego, co przyczyniło się do ukształtowania prawa międzynarodowego jako odrębnego systemu norm.

- 67 Istotny wpływ na stosunki międzynarodowe miały **wielkie odkrycia geograficzne** XV i XVI w. Zdobywanie posiadłości zamorskich oraz równoczesny rozwój żeglugi i handlu doprowadziły do powstania nowych zasad i norm prawa międzynarodowego. Ważnym problemem stało się przede wszystkim ustalenie zasad dotyczących nabycia nowych terytoriów. Uważano, że oprócz odkrycia konieczne jest objęcie ich w posiadanie, z tym że mogło być ono mniej lub bardziej symboliczne – efektywna okupacja nie była jeszcze uważana za warunek zawłaszczenia terytorium.
- 68 W początkowym okresie (XV i początek XVI w.) Hiszpania i Portugalia wysunęły roszczenia do rozległych obszarów morskich. Godziło to w interesy Anglii, Niderlandów i Francji. Państwa te, a szczególnie Niderlandy i Anglia, domagały się prawa swobodnego żeglowania dla swych odkrywców i kupców oraz swobodnego dostępu do coraz liczniejszych posiadłości zamorskich. W konsekwencji została wysunięta **zasada wolności mórz**, której późniejsze zwycięstwo łączyło się z rozwojem handlu międzynarodowego i rodzącym się już (zwłaszcza w Niderlandach i Anglii) kapitalizmem.
- 69 Rozwój stosunków międzynarodowych doprowadził w tym okresie do pojawienia się i rozpowszechnienia instytucji **stałych posłów** oraz do rozwoju **prawa dyplomatycznego**, określającego ich sytuację prawną. Ważnym problemem stają się sprawy związane z ustanawianiem, rangą i precedencją posłów².
- Równocześnie przekształcała się i upowszechniała instytucja **konsula**. Konsul tracił swe uprawnienia w zakresie jurysdykcji i władzy porządkowej nad swymi rodakami, natomiast głównymi jego funkcjami stały się: obrona interesów państwa wysyłającego w razie ich naruszenia przez władze miejscowe oraz opieka nad interesami handlu i żeglugi³.
- 70 W okresie tym toczyły się liczne wojny, którym prawo nie stawiało żadnej tamy. Po wojnach zawierano **traktaty pokojowe** utrwalające nowe układy sił. Wymienić można kończący wojnę trzydziestoletnią pokój westfalski (1648), traktat utrechcki (1713) oraz kończący wojnę siedmioletnią traktat paryski (1763).

² Rozwój dyplomacji i prawa dyplomatycznego szeroko omawiają: S.E. Nahlik, *Narodziny nowożytnej dyplomacji*, Ossolineum 1971; R. Frelek, *Najkrótsza historia dyplomacji*, Warszawa 2000; *Dyplomacja*, red. M. Wilk, Łódź 2002; *Historia dyplomacji polskiej X–XX w.*, red. G. Labuda, W. Michowicz, Warszawa 2002; E. Denza, *Diplomatic Law. Commentary on the Vienna Convention on Diplomatic Relations*, Oxford 1998.

³ Por. K. Libera, *Zasady międzynarodowego prawa konsularnego*, Warszawa 1960, s. 15.

Dla rozwoju prawa międzynarodowego największe znaczenie miał **traktat westfalski**. 71
Traktat poważnie osłabił cesarstwo i przyznał ponad trzystu państwom niemieckim prawie całkowitą suwerenność, a przede wszystkim prawo utrzymywania normalnych stosunków międzynarodowych. Zwiększyło to znacznie liczbę podmiotów prawa międzynarodowego.

W okresie tym w stosunkach międzynarodowych rządziła przede wszystkim siła. Nie było żadnych zasad chroniących państwa słabsze przed zachłannością sąsiadów czy narody przed pozbawieniem ich wolności. Jaskrawym przykładem przemocy i nieliczenia się z prawami narodów były, dokonane pod koniec tego okresu, rozbiory Polski (1772, 1793 i 1795) i wykreślenie jej na przeszło wiek z listy suwerennych państw.

4. Prawo międzynarodowe w okresie kapitalizmu

Dla powstania nowej formacji społeczno-politycznej decydującymi momentami były: 72
zwycięska wojna o niepodległość USA (1775–1783) oraz **Wielka Rewolucja Francuska** (1789). Rewolucyjna Francja w walce przeciwko próbom interwencji zbrojnej monarchistycznej koalicji wysunęła całkowicie nowe, postępowe i demokratyczne zasady prawa międzynarodowego.

Polityce wojen dynastycznych i zaborów, nieliczących się z wolą narodów, przeciwstawiła ona zasadę suwerenności narodu, nieinterwencji i nienaruszalności terytorialnej oraz zasadę formalnej równości państw. Zasady te zostały przyjęte w wielu dokumentach z okresu rewolucji francuskiej.

Na przykład projekt deklaracji prawa międzynarodowego – przedstawiony Konwentowi 23.04.1795 r. przez H. Grégoire – przewidywał m.in.:

2. Wszystkie narody są w stosunkach wzajemnych niezależne i suwerenne, bez względu na ich skład liczbowy i rozległość zajmowanego przez nie terytorium. Ta suwerenność jest niezbywalna.
6. Każdy naród ma prawo ustanawiać i zmieniać formy swego rządu.
7. Żaden naród nie ma prawa wtrącać się do rządów innych narodów.
9. Co jest niewyczerpalne lub nieulegające zniszczeniu w użyciu, jak morze, należy do wszystkich i nie może być własnością żadnego.
10. Każdy naród jest panem swego terytorium.
12. Każdy naród ma prawo odmówić wstępu na swoje terytorium i wydalić cudzoziemców, jeżeli tego wymaga jego bezpieczeństwo.
16. Przymierza mające na celu wojnę zaczepną oraz traktaty lub sojusze mogące szkodzić interesom jednego narodu stanowią zamach na zbiorowość ludzką.
17. Każdy naród może uciec się do wojny dla obrony swojej suwerenności.

19. Agenci dyplomatyczni poszczególnych narodów w zakresie swojej misji nie podlegają ustawom kraju, w którym ją spełniają.

21. Traktaty zawierane przez narody są święte i niewzruszalne⁴.

- 73 Zasady te, sformułowane bardzo postępowo, w dużym stopniu miały charakter deklaratywny i nie były w praktyce w pełni stosowane, nawet w okresie rewolucji francuskiej.

Toczone po rewolucji wojny napoleońskie przyczyniły się do likwidacji wielu przeżytków feudalnych (w 1806 r. nastąpiła likwidacja Świętego Cesarstwa Rzymskiego) i, ogólnie rzecz biorąc, miały charakter pozytywny, gdyż przyspieszyły rozwój kapitalizmu w większości krajów europejskich. Jednak z punktu widzenia stosunków międzynarodowych i prawa międzynarodowego oznaczały one cofnięcie się w stosunku do zasad głoszonych przez rewolucję. Napoleońskie podboje nie były zgodne ani z zasadą niepodległości państw, ani z zasadą suwerenności narodów.

- 74 Po klęsce Napoleona nastąpił okres reakcji i odejścia od postępowych zasad głoszonych w czasach rewolucji francuskiej. Nowe zasady politycznej organizacji Europy wraz ze zmianami terytorialnymi zostały ustalone na **kongresie wiedeńskim** (1815).

Kongres wiedeński zajął się jednocześnie wieloma innymi problemami międzynarodowymi i w tym zakresie przyczynił się do rozwoju prawa międzynarodowego. Przyjęto deklarację w sprawie zniesienia handlu Murzynami, która zapowiadała dążenie do jak najszybszego i najskuteczniejszego wprowadzenia w życie tego zakazu. Uznano zasadę wolności żeglugi na rzekach międzynarodowych oraz przyjęto regulamin w sprawie rang i pierwszeństwa przedstawicieli dyplomatycznych, który rozwiązywał dotychczasowe trudności protokolarne. Regulamin ten został następnie powszechnie przyjęty i jego zasady, z niewielkimi zmianami, obowiązują do dzisiaj.

- 75 Dla ochrony istniejącego porządku Rosja, Austria i Prusy zawarły w 1815 r. tzw. **Święte Przymierze**. W następnych latach do Świętego Przymierza przystąpiło wiele innych państw, a w 1818 r. – Francja. Jego celem było utrwalenie istniejącego *status quo*, obrona zasady legitymizmu, walka przeciwko ruchom niepodległościowym i rewolucyjnym oraz wszelkim przejawom liberalizmu. W imię tych zasad uciekano się do interwencji, wtedy gdy ruchy wolnościowe czy rewolucyjne zagrażały istnjącemu porządkowi.

Święte Przymierze nie mogło jednak zahamować **ruchów narodowowyzwoleńczych** i powstawania nowych, niezależnych państw. Już na początku XIX w. w koloniach Hiszpanii w Ameryce wystąpiły tendencje do oderwania się od metropolii. Żądanie autonomii spowodowało wojnę (1810–1824), która doprowadziła do uzyskania niepodległości przez byłe kolonie hiszpańskie i utworzenia nowych niezależnych państw.

⁴ Tekst polski: L. Gelberg, *Prawo międzynarodowe i historia dyplomacyczna. Wybór dokumentów*, t. 1, Warszawa 1954, s. 12–13.

W 1822 r. Brazylia uwalnia się od zależności od Portugalii. Groźba interwencji państw europejskich spowodowała ogłoszenie przez prezydenta USA J. Monroego orędzia (1823) uznającego interwencję państw europejskich w sprawy kontynentu amerykańskiego za niedopuszczalną.

Powstanie niepodległych państw w Ameryce Południowej i Ameryce Środkowej spowodowało poważne rozszerzenie terytorialnego zakresu stosowania prawa międzynarodowego. Prawo to, które w XVIII w. było nazywane „prawem europejskim”, staje się wówczas „prawem cywilizowanych narodów” i obejmuje kontynent amerykański.

W okresie tym również w Europie powstały nowe państwa narodowe, m.in. Grecja i Belgia. W oparciu o zasadę narodowości doszło do zjednoczenia Włoch i proklamowania Królestwa Włoch (1861). Ostateczne zjednoczenie nastąpiło po zajęciu Rzymu i likwidacji Państwa Kościelnego (1870).

Po pokonaniu Austrii w bitwie pod Sadową (1866) i po zwycięskiej wojnie z Francją Prusy utworzyły Cesarstwo Niemieckie (1871) z królem Prus jako cesarzem.

Okres ten charakteryzował się bujnym rozwojem prawa międzynarodowego, a zwłaszcza **umownego** prawa międzynarodowego. Szybko rosła liczba zawieranych umów i następowało zróżnicowanie ich treści. Obok umów o charakterze politycznym, takich jak: sojusze, porozumienia czy traktaty pokoju – w związku z rozwojem stosunków gospodarczych, komunikacyjnych i wzrostem międzynarodowego obrotu osobowego zawierano wiele innych umów. Dotyczyły one zagadnień handlowych i walutowych, konsularnych, karnych (traktaty ekstradycyjne), morskich, komunikacyjnych (koleje, poczta, telegraf), ochrony praw autorskich i patentów.

76

W okresie kapitalizmu wolnokonkurencyjnego, który charakteryzował się stosunkowo dużym liberalizmem w handlu międzynarodowym, wykształcił się klasyczny **traktat handlowy, oparty na klauzuli największego uprzywilejowania**, która zapewniała niedyskryminacyjne traktowanie kontrahenta.

77

Dążenie najsilniejszych państw kapitalistycznych do podporządkowania sobie państw słabszych, zdobycia nowych rynków zbytu i zapewnienia sobie stref wpływów przejawiało się najwyraźniej w formie tzw. **umów nierównoprawnych**, narzucanych przez państwa europejskie państwom Bliskiego i Dalekiego Wschodu. Były to przede wszystkim tzw. **umowy kapitulacyjne**, dające państwom europejskim jednostronne przywileje w dziedzinie handlu i osiedlania się. Europejczycy byli wyłączni spod jurysdykcji sądów miejscowych, zwolnieni od wielu opłat i podatków, a niekiedy posiadali całe eksterytorialne dzielnice. Naruszało to w poważnym stopniu suwerenność takich państw, jak: Turcja, Persja (Iran), Chiny, Syjam (Tajlandia).